

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Մույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

19906

ՎԱՀԱՆ ԹՈԹՈՎԵՆՑ

ՀԱՅ ԱԶԳԻ „ՓՐԿԻՉ“
ԴԱՃՆԱԿՆԵՐԸ

329.14

Թ-71

ԽՍՀՄ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԻ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
ՄՈՍԿՎԱ

1931

329-14
P-71

Վ ԱԶԱՆ ԹՈԹՈՎԵՆՑ

15 JAN 2010

05 FEB 2007

ՀԱՅ ԱԶԳԻ

„ՓՐԿԻՉ“

ԴԱԶՆԱԿՆԵՐԸ

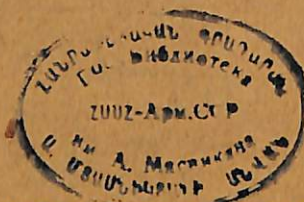
187
700-3894
12383

ԽՍՀՄ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԻ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
ՄՈՍԿՎԱ 1931

22 APR 2013

19906

248 - 93

Уполн. главлита № В-4803 Заказ № 2056 Тираж 4.000

Книжная ф-ка Центриздата Народов СССР. Москва,
Шлюзовая набережная, 10.

Խորհուրդների յերկիրը, հսկա Միությունը, հսկա նյութապես և հեղափոխական-պրոլետարական պայքարի խորությամբ, ապրում է իր պատմության ամենազգվարին և, միաժամանակ, ամենահերոսական շրջանը — ավարտվում է սոցիալիզմի հիմքի կառուցումը: Ամեն ոք և ամեն բոլոր աճում և զորեղանում և սոցիալիստական եկոնոմիկան, յերկրի կապիտալիստական տարրերը հետզհետե կծկվում են, սեղմվում, սոցիալիստական յերկրի ինդուստրիան թևավորվում է, ուճանում: Նրա զարգացման թափն անցնում է այժմ կապիտալիստական, տեխնիկապես ամենազարգացած յերկրի՝ Ամերիկայի զարգացման թափից, ավելացած խորհրդային յերկրի ինդուստրիայի պրոլետարական բնույթը: Հսկայական յերկրի դյուղական տնտեսությունների 60 տոկոսը արդեն յենթարկված է կոլեկտիվացման: Սյդ պրոցեսն արագորեն, կամովին և վոգեորությամբ շարունակվում է, խորհրդային տնտեսությունները, եկոնոմիկայի բացառապես նոր ձևը, աճում են և կատարելագործվում, անսահման չոր տափաստանները ջրվում են, կանաչանում, մրգավորվում և ծաղկում: Գյուղատնտեսությունը հիմնովին մեքենայացման է յենթարկվում, մշակման նահապետական միջոցներն արագորեն անհետանում են, տեղի տալով մարդկային ուժին փոխարինող մեքենային:

Հուսավորվում են մութ գյուղերը, վերանում է մասսաների անգրագիտությունը, իրականանում է ընդհանուր պարտադիր ուսումը, կուլտուրական հեղափոխությունը մտնում է յերկրի ամենահետամնաց անկյունները, հեղաշրջում է աշխատավորության կենցաղը, մղում է նրանց դեպի բարձրագույն ձևի ապրուստը:

Հնգամյա պլանը, վորի «անիրագործելիություն» մասին աղաղակում էյին կապիտալիստական եկոնոմիստները, վորոնց միա-

նում եյին և յերկրի ներսում այսպես կոչված աջ և «ձախ» ուղոր-
տունիստները, իրականանում ե վնչ թե 5 տարում, այլ 4 տա-
րում, իսկ արդյունաբերական վորոշ ճյուղերում 3 տարում և
2¹/₂ տարում:

Այս հսկայական յերկրը գեղեցկանում ե նաև արտաքինապես,
մեծանում, շքեղանում ու փարթաժանում են քաղաքները, ապ-
րելու համար հաճելի յեն դառնում գյուղերը, թրիքի բուրգերի
փոխարեն բարձրանում են սանիտարական պահանջների համե-
մատ կառուցված մեծ տներ:

Արտաքին այդ գեղեցկության հիմքում փոխակերպվում են
հասարակական արտադրական հարաբերությունները, վերացվում ե
մարդու շահագործումը մարդու ձեռքով, Սորհրդային Միությունը
թեակոխում ե արդեն սոցիալիզմի շրջանը:

Սորանում և հարստանում ե ազգային ~ ինտերնացիոնալ
կուլտուրան:

Միության դանազան ազդությունների արվեստները աննա-
խընթաց թափ են ստանում ազգային յերանգավորումով, ազգա-
յին կերպավորումով, լեզվով, արտահայտության յուրահատուկ
ձևով՝ միջազգային, սոցիալիսական, պրոլետարական բովանդա-
կությամբ:

Ազատագրվում ե դարերի ամենադժբախտ ստրուկը — կինը:
Նա դառնում ե հասարակական գործիչ, կուլտուրական լծակ,
պետական մարդ, հետզհետե և անվերադարձ ազատագրվում ե
տղամարդու գերությունից և խոհանոցի հոտից:

* * *

Այս բոլորի հանդեպ համաշխարհային կապիտալը չի կարող
անտարբեր մնալ: Կապիտալիստական դասակարգն իհարկե ունի
խորը դասակարգային գիտակցություն: Նա պայքարում ե, մղում ե
վերջին մարտը պրոլետարիատի դեմ, հետևապես և մասնավորա-
պես համաշխարհային պրոլետարիատի ամբողջ՝ Սորհրդային Միու-
թյան դեմ: Նա ղինվում ե, վոտահարում, ստում, վռնում,
ինտրիգներ ե լարում, սպառազինված ինտերվենցիա յ պատ-
րաստում:

Պատրաստվում ե պատերազմ պարզապես Սորհրդային Միու-
թյան դեմ:

Համաշխարհային կապիտալը խորապես ըմբռնում ե, վոր
հնգամյա պլանի իրագործումը, մեր կուլտուրայի 100 տարվա
յետաձգությունը 10 տարվա ընթացքում հաղթահարելը՝ հաս-
նելը և անցնելը կապիտալիստական առաջավոր յերկրներից՝ կլինի
սևագույն մահը կապիտալի համար:

Յեվ նա ղիմում ե վճռական միջոցին — պատերազմին:

* * *

Համաշխարհային իմպերիալիզմի ինտրիգներին, ինտերվեն-
տական նկրտումներին, կեղծիքներին, խարդախություններին և
ստերին խառնվում ե և մեր կյանքում 40 տարուց ավել գործած
և ավերումներ պատճառած բուրժուական մի կուսակցություն —
Դաշնակցությունը:

Կապիտալների և իմպերիաների՝ ընդդեմ մեծ կոմունայի
շարժման մասնակցող դանազան և զարմանազան բուրժուական
կուսակցությունների ամենահույսեր, ամենակոռուպիոնը, ամե-
նամիժոսականը և ամենաքրտնաջանը դաշնակցությունն ե:

Նա ճգնում ե, վոր իմպերիալիստական յերկրները շարժվեն,
արշավեն Սորհրդ. Միության վրա, վորպեսզի այդ մեծ Միության
անբաժան մասը կազմող Հայաստանի Մեջ ընկնի նորից իրենց
ձեռքը, վորպեսզի նորից հաստատեն բուրժուական կարգեր, սկսեն
կողոպտել, հողոտել Հայաստանի աշխատավորությունը, վորպեսզի
նորից սկսվեն համատարած ջարդ ու կոտորած, սով ու մահ:

* * *

Յերբ թշնամի դասակարգերը դրսից արշավանքներ են պատ-
րաստում, նրանց կողմնակիցները, այսպես ասած՝ նրանց դասա-
կիցները, աշխուժանում են յերկրի ներսում:

Նրանց գլխին տրված հարվածները ուժեղ են — բոլշևիկյան —
և, տեսնելով վոր իրեն դասակարգ բոլորովին վոչնչանալու վրա
են, չափազանց կենդանանում են և ղիմում որահասակա մարտի:

* * *

Դաշնակցական տարրերը ևս մեր յերկրում սկսել են աշխու-
ժանալ: Նրանք պաշտպանում են գյուղում կուլակին, քաղաքում
խանութպանին, նեպմանին: Նրանք իդեոլոգիապես հիմնավորում
են կուլակի և նեպմանի պայքարը:

* * *

Գոյութիւն ունի մի կենդանի, վոր անգլերեն կոչվում է skunk: Փոքրիկ կենդանի յե, դաշտային մկի նման: Հայերենը չգիտեմ: Թերեւս այդ կենդանին գոյութիւն չի ունեցել վնչ ժամանակակից և վնչ ել պատմական Հայաստանում: Յեթե բառաւորն բաց անեք, յերևի կասի — ստոր կենդանի ինչ:

Skunk-ը ուտում է կուլտուրական բույսերի արմատները և մարդկանց դեմ գոյութիւն կռիւ և մղում: Միգելով նրանց շորերի վրա: Այդ կենդանու կեղտոտած շորը սարսափելի գարշահոտութիւն է արձակում: Մինչև վտանգված շորը չայրեն՝ գարշահոտութիւնը չի անցնի, մինչև անգամ յեթե մի քանի անգամ քիմիական միջոցներով լվանան:

Ամեն անգամ, յերբ խոսք է լինում դաշնակցութեան մասին, յես անմիջապէս հիշում եմ skunk-ին:

Մարդիկ skunk-ից չվտանգվելու համար մի միջոց ունեն — ճանաչել նրան, վորպեսզի զգուշ լինեն չկեղտոտվելու նրանից:

Դաշնակցութեանից չվտանգվելու համար կա մի միջոց — ճանաչել այդ կուսակցութեանը՝ պայքարելու համար նրա դեմ:

Զգիտեմ ով և ասել, բայց լավ է ասել, թե՛ ճանաչել թշնամուն, կնշանակե մեծ չափով ապահովել հաղթանակը նրա դեմ:

Դաշնակցութեանը ճանաչելու համար պետք է զիտենալ այն դաշնադան կերպարանափոխութիւնները, վորոնցով նա ներկայացել է և ներկայանում է մեր հասարակական-քաղաքական ասպարիզում:

Նա սողոսկում է մեր հասարակական կյանքի ծակոտիները բակտերիայի նման — աննշմար:

Դաշնակցութեանը մեր հասարակական դարգացման պատմութեան մեջ յեղել է այն կատեգորիան, վոր միշտ հանդես է յեկել գրիմով (դիմակավորված):

Գրիմի արվեստում Դաշնակցութեանն ունի անվիճելի արժանիքներ:

* * *

Սոցիալական ինչ խավերից է կազմված դաշնակցութեանը. նրա մեջ դուք կգտնեք — տերտեր, խանութպան, կուլակ, բաղնիք, վարժապետ, տիրացու, չինոֆիլի, յեպիսկոպոս, շահագործողներ, հարստահարիչներ, քրեական հանցավորներ, սակայն դրանց շարքում նաև՝ մ ո լ ո Ր Վ ա ծ ա շխատավորների մի սովոր քանակ:

Այս խայտարեկտ դանգավածին հոգևոր սնունդ մատակարարող լիդերները ուրեմն պետք է յերևան գային յերբեմն «ձախ», յերբեմն աջ, մի յերկրում՝ մի տեսակ, մի ուրիշ յերկրում՝ ուրիշ տեսակ ֆրազիոլոգիայով:

Գործել մի ժողովրդի մեջ, վարել նրա քաղաքական ճակատագիրը, ներկայանալ հասարակութեան հաղար ու մի գույներով, զիգզագներով, կոտորոված, այլասերված և անճոռնի հաղար ու մի գծերով և չունենալ «վորոշ դեմք» — այն, հեշտ չէ նրան ճանաչել:

Յեւ այսպէս մեզանում շատերն են սայթաքում, յերբ գրում են այդ կուսակցութեան մասին:

Խաբվելով անա մի գծից, մի տարադից, մի գրիմից և պարիկից, մի կեղծ շարժումից, գալիս են այլ յեզրակացութեան, այնինչ պետք է ունենալ պարզ հիշողութիւն չմոռանալու համար, վոր Դաշնակցութեանը ամենագիտցիկալիսար ծառան է հայ բուրժուազիայի, կապիտալի շահերին:

Վերևում Դաշնակցութեան դեմքի մասին անդրադառնալիս, դեմքը չակերտների մեջ դրի, վորովհետև նա դեմք ունի, — բացի հայկական բուրժուազիայից, դաշնադան իմպերիաների և բուրժուազիային ծառայել և այդ մասին յերբեք չհայտարարել:

Կեղծիք:

Հենց նրա ծագումը կեղծիքով է սկսվել — Հայ հեղափոխականների դաշնակցութեան (հետագայում Հայ հեղափոխական դաշնակցութեան): Այդ անունը նրա համար եր, վոր Դաշնակցութեան ծնունդ տվող խմբակը նպատակ ուներ հնչակյաններին և ուրիշ հոսանքների ևս միացնել այդ անվան տակ: Թեև վնչ մի կուսակցութեան կամ հոսանք չմիացավ այդ խմբակին, այնուամենայնիւ կոչվեց հեղափոխականների դաշնակցութեան:

Լեհինն ասել է — дело не в названии.

Այդ խմբակը կազմակերպվել է Թիֆլիսի հայ հարուստների հետ յերկար խորհրդակցութեաններ ունենալուց հետո:

Դաշնակցութեանը իր ամբողջ գործելութեան ընթացքում պարզապէս հավատարիմ է մնացել իր ծնունդին: Նա չի դաւաճանել իր ծնողներին, այս տեսակետից դաշնակցութեանը հարամագլե չէ:

Շատ անգամ ենք լսում, վոր ասում են՝ «Դաշնակցութեանը մարդ չի դառնա», ասում են՝ «նա չի հասկանում իրերի դրութեանը»:

Ընդհակառակը՝ այդպես ասողներն են, վոր խելքի չեն դալու, այդպես ասողները չեն ըմբռնում մի պարզ ճշմարտություն — Դաշնակցությունը գիտե իր արածը, նա բուրժուազիայի կուսակցությունն է և պայքարում է այդ դասակարգի համար: Նա ծառայում է իր դասակարգին հետևողականորեն, անշեղ:

Ասում են՝ «Դաշնակցությունը կույր է, չի տեսնում»: Ո՞վ է այն կույրը, վոր Դաշնակցության բաց աչքը չի տեսնում: Դաշնակցությունը շատ լավ է տեսնում: Տեսնում է, վոր մենք յերկրում վերջացնում ենք բուրժուազիային, և տեսնելով՝ սրում է պայքարը մեր դեմ:

Դաշնակցությունը շատ լավ տեսնում է, թե ինչքան մեծ առաջադիմություն կա Նորհրդային Հայաստանում, ամբողջ Միություն մեջ: Նրանք ավելին գիտեն, քան մեր պրոֆեսսորներից մի քանիսը: Այդ առաջադիմությամբ Դաշնակցությունը կարող եր հրձիվ միայն այն ժամանակ, յերբ այդ բոլորը լինեի նպաստավոր իր դասակարգի, բուրժուազիայի համար, բայց վորովհետև այդ բոլորը նպաստավոր է աշխատավորության համար, նա դադարել է, փրփուր է թափում բերանից: Դաշնակցությունն ունեցել է դասակարգային խորը գիտակցություն, այդ գիտակցությամբ գործել է, այդ գիտակցությամբ ել շարունակում է պայքարը թե յերկրի ներսում և թե յերկրից դուրս այժմ:

Շատերն ասում են. «Յեթե Դաշնակցությունն այսպես աներ, լավ կլիներ»: «Այսպես թե այնպես» չկա: Դաշնակցությունն այսպես կամ այնպես չեր կարող անել, նա արել է այն, ինչ հաճելի յե յեղել բուրժուազիային, ինչ բղիւսել է նրա շահերից:

Չպետք է ջանալ համոզել Դաշնակցության, վոր «խելք ունենա, խիղճ ունենա»: (Բաջազնունի և ուրիշներ): Նա խելք ել ունի, խիղճ ել, բայց բուրժուական խելք, բուրժուական խիղճ: Միթե կարելի յե ապրել լեհիստան դարում և բուրժուազիային համոզելուն հավատալ:

Բուրժուազիային չպետք է համոզել, պարզապես պետք է կռվել նրա դեմ: Մա իհարկե պարզ է, բայց յերբեմն պարզը շատերի համար դժվար ըմբռնելի յե, և աշխատում են համոզել, վոր զգաստանան, հիշեն «մոտ անցյալի խրատական դասերը» (Սուրբաթյան):

Դաշնակցությունը մոտ անցյալից կարող է վերցնել մի խրատական դաս միայն — ինչպե՞ս անի, վոր բոլշևիզմից նորից ծեծ չուտի: Զգիտեմ դաշնակները վերքան են խրատվել, բայց նրանք գիտեն մի բան — բոլշևիկները լավ կծեծեն:

* * *

Դաշնակցությունն ունեցել է թյուրբիայում մի հետևողական նպատակ — հրավիրել Յեվրոպայի քրիստոնյա իմպերիալների միջամտությունը (ինտերվենցիան) թյուրքիայի ներքին գործերին: Ի՞նչ էյին անում դաշնակները այդ ինտերվենցիան աջողացնելու համար —

1. Ապստամբեցնում էյին մի փոքրիկ գյուղի մի քանի ղոչիների:

2. Տեսոր էյին կազմակերպում մի վորևե անհատ պաշտոնյայի վրա:

3. Բանկ էյին կտրում:

4. Կողոպտում էյին:

5. Դինամիտ էյին պայթեցնում:

6. Քուրդ և թուրք սպանում:

Այս բոլորի արդյունքն այն եր լինում, վոր կոտորվում եր թյուրքիայի հայ աշխատավորությունը:

Որինակ, տարիներով դրել և յերգել են դաշնակները Խանասորի արշավանքի մասին: Դաշնակցությունը ողորդործել է այդ արշավանքը ագիտացիայի համար մեծ յեռանդով:

Ի՞նչ եր այդ Խանասորի արշավանքը:

Քուրդ կանանց և յերեխաների կոտորած:

Հետագայում, 1915 թվին, այդ արշավանքին, կոտորածին մասնակցող լիդերներից մեկը, իշխան Հովսեփ Սըղուկյանը ցինիկորեն մանրամասնություններ եր պատմում: Բայց շատ մանրամասնություններ չկային:

Յերբ հարցնում էյին թե՛

— Իշխան, վո՞նց հարձակվեցիք:

Նա պատասխանում եր.

— Վոչինչ, պայտաձև մոտեցանք խաղաղ քրդական վրաններին, առավոտ եր, քնած էյին, կանայք, յերեխաներ, վրատվինք և կոտորեցինք, հա՛, հա՛, հա՛:

— Ինչո՞ւ կոտորեցիք, — հարց եյին տալիս դաշնակցական այն յերիտասարդները, դրեթե պատանիներ, վորոնց հոգում ընկել եր արդեն Դաշնակցութեան նպատակի և գործնեյութեան լուրջ կասկածը, իշխանը պատասխանում եր.

— Հիմարութեան, համ, համ, համ...

Ի միջի այլոց տեսնում եք, վոր Դաշնակցութեանը ունեւ իր մեջ և իշխաններ, բացի յեկեղեցականներից: Իշխան Սրդութեանը Դաշնակցութեան հիմնադիրներից եր: Այս իշխանը դեռևս մինչև Կռկունյան իմրի կազմակերպութեանը, գնացել եր Թյուրքիա խորհուրդ հարցնելու Խարախանյան վարդապետից (հետագայում յեպիսկոպոս) իմրի արշավանքի մասին: Խարախանյանն ասել եր, վոր հարկավոր չե (!), իշխանը հասել եր Ղարս, ուր խումբն արդեն պատրաստ եր, և հաղորդել եր վարդապետի կարծիքը, բայց տղերքը չեն լսել...

Ինչո՞ւ եյին անում — կովկասահայ բուրժուազիան հրում եր նրանց, պետք ե անեյին, բուրժուազիան ուզում եր Թրքահայաստանը, մանավանդ վոր այդ յերկրի հանքերի մասին նա առասպելներ եր լսել:

Յեվրոպական իմպերիաների գիպլոմատները վաղուց եյին հայտարարել, վոր «մեր նավերը չեն կարող նավարկել Սասունի սարերի վրայից», բայց Դաշնակցութեանը համառորեն շարունակում եր ինտերվենցիան իրականացնելու անլուր խաղը:

Ինչո՞ւ յեր անում:

Ձեր կարող չանել, նա յիշում եր բուրժուազիայի շահերից: Կովկասահայ բուրժուազիան հրում եր նրան: Դաշնակցութեանը նրա կուսակցութեանն եր և պիտի ղեկավարվեր նրա շահերով:

Դաշնակցական գործիչները, նստած Յեվրոպայում, գրգռում եյին իրենց ղոչիններին — արդյունքը լինում եր կոտորած, բանտարկութեան, կախաղան, գլխատում:

«Դրոշակ»-ը հրատարակում եր ղոչինների նկարները:

* * *

Թյուրքիայում Դաշնակցութեանը վնչ մի վորձ չարավ լեզու գտնելու Թյուրքիայի բաղկացուցիչ այլ ազգութեանների և Թուրքերի հետ:

Ձեր կարող անել, վորովհետև թե այլ ազգութեանների և թե Թուրք բուրժուազիայի շահերը դեմ եյին հայ բուրժուազիայի շահերին:

Ինչպե՞ս կարող եր Դաշնակցութեանը դավաճանել հայրենի բուրժուազիայի շահերին:

Ձեր կարող և Թուրք և այլ ազգութեանների աշխատավոր մասսաների հետ լեզու գտնել, ի՞նչ կապ, դասակարգային ի՞նչ կապ ունեւ աշխատավորական մասսաների հետ:

* * *

Դաշնակցութեանը միացավ 1907 թ. Պարիզի կոնֆերանսին: Ի՞նչ եր պարիզյան կոնֆերանսը:

Իթթիհատի, Թրքական բուրժուական-ֆեոդալական կուսակցութեան, նախաձեռնութեամբ գումարվեց մի կոնֆերանս Պարիզում Թյուրքիայի զանազան ազգութեանների բուրժուական կուսակցութեանների մասնակցութեամբ: Դաշնակցութեանը ներկայացնում եր այդ կոնֆերանսում հայկական բուրժուազիան:

Կոնֆերանսը հրատարակեց մի դեկլարացիա, վոր պահանջում եր սահմանադրութեան, Սուլթան Համիդի դահնկեցութեանը և Թյուրքիայի բաղկացուցիչ ազգութեանների «յեղբայրակցութեան»:

Հայտարարվեց ոսմանյան սահմանադրութեանը, Սուլթան Համիդը մնաց իր գահի վրա և պատրաստվեց կոտորած տալու: Դաշնակցականները և իթթիհատականները համբուրվեցին իրար հետ հրապարակով, բայց յերկու կուսակցութեաններն ել, առաջին որից իսկ, սկսեցին խարդախութեանը — յուրաքանչյուրը, գաղտնի, գենք եր բաժանում իր անդամներին. — իրար դեմ:

* * *

Դաշնակները մտան դպրոցները պաշտոններ ձեռք բերելու և նոր սերունդը համապատասխան, ազգային բուրժուական վոգով դաստիարակելու համար:

Այդ պաշտոնների համար «հերոսութեաններ» գործեցին, սպանութեաններ կատարեցին:

Նրանք մտան և յեկեղեցիները:

Յերը Հիսուսին հարցրին թե՛ «այ տղա, վորտեղ եյիր» Հիսուս պատասխանեց՝ «հորս տանը»: Ուզում եր ասել յեկեղեցում: Ձե՛ վոր

ինքը ասածո մեկ հատիկն էր, իսկ յեկեղեցին էլ պապայի տունը:

Դաշնակները յեկեղեցում: Ապա վճռեց: Իրենց հորը տունն էր — բուրժուազիայի, ապա և գողանալիք չատ բան կար այնտեղ:

Կարդացե՛ք թրքահայ տաղանդավոր յերգիծաբան Յերվանդ Ոսյանի «Ընկեր Փանջուհին ի Վասպուրական»-ը՝ այսինքն՝ հայտնի «Ծաղկավար»-ի յերկրորդ դիրքը և դուք կտեսնե՛ք Դաշնակցության սխրագործություններն ամբողջական պատկերը:

Ավաղակության, թալանի մրցում, գուփելու բոցավառ շրջան: Այս գործում հայտնաբերվեցին նորանոր մեթոդներ, այդ մեթոդներն ստեղծեցին նորանոր գործադրողներ:

Կողոպուտին հաջորդեցին դաշնակցական ճակատամարտերը դպիրի, տիրացույի, յերեցփոխի, ժամկոչի և քահանայի համար: Դաշնակցությունն ուներ, իբրև իսկական, տոմսավոր անդամներ — տերտերներ և տիրացուներ, վարդապետներ և յեպիսկոպոսներ:

Նրանց տեղավորել էր հարկավոր, չպետք է խզվեր կապը Կաթողիկե յեկեղեցու հետ:

Շատ դաշնակցականներ, մնալով Դաշնակցության անդա՝ քահանա և վարդապետ ուժեցին: Դաշնակցությունը բողոքեց՝ Վոչ, Ջկար վոչ մի հակասություն, ամեն ինչ ներդաշնակ էր:

Դաշնակցության հարձակումները վանքերի վրա բացառապես աշխարհակալական բնույթ ունեյին, դանձերը հարուստ եյին, մագաղաթյա ձեռագրերը մեծ գին ունեյին Յեվրոպայում:

Շատերը կարող են հարց տալ, թե՛ ինչո՞ւ դաշնակները յեկեղեցիները և վանքերը կողոպտում եյին և միաժամանակ պաշտ պանում: Բա յեկեղեցին ու վանքը ինչի՞ համար են: Նրանք պաշտպանում եյին, վոր կողոպտեն: Բուրժուազիան պահեց յեկեղեցիները իբրև թույն, իբրև յեկամտի աղբյուր:

Դաշնակցությունն այդքան բան գիտեր, միամիտներն են կարծում, վոր Դաշնակցությունը կույր է կամ անխելք:

* *

Դաշնակցական ռեժիմը թյուրքիայում անճոռնի ձև ուներ:

Մի վորոշ ժամանակ, ղեթ արտաքուստ, Իթթիհատի և դաշնակցության հարաբերությունները լավ եյին: Իթթիհատը վորոշ ժամանակ թույլ տվեց, վոր Դաշնակցությունը տարածի իր գոր-

ծնեյությունը: Իթթիհատը նախ կարծում էր, վոր դաշնակցությունը հայ բուրժուազիային կկողոպտի, դա լավ էր, նա յեկ ուներ թրքական բուրժուազիայի և չինոֆիլիկության շահերի մտահոգությունը: Բայց, չէ, Իթթիհատը տեսավ, վոր Դաշնակցությունը բուրժուազիայի մագին չի դաշնում, և տվեց գլխին:

Իթթիհատի և դաշնակցության լավ հարաբերությունների ընթացքում ստեղծվեց թյուրքիայի դավառներում, հատկապես հայաբնակ վայրերում, մի այսպիսի դրություն — Դաշնակցությունը պահանջում էր, վոր ամեն մի վեճ, առանց ոսմանյան դատարան գնալու, քննվի դաշնակ կոմիտեյի առաջ: Իսկ ինչպե՞ս էր այդ — ով վոր ավել կվճարեր Դաշնակցության, «արդարության» նժարն անմիջապես թեքվում էր նրա կողմը: Հենց քննության ընթացքում մի քանի անգամ թեքվում էր այդ նժարը: Դաշնակցության «արդարության» նժարը պարել գիտեր:

Այդ նժարի վերջնական կանգ առնելուց հետո՝ գործադրվում էր «արդարությունը» — ծեծ:

Ջքավոր ժողովուրդը տուրք էր վճարում յերեք տիրոջ — կառավարության, հողատերերին և Դաշնակցության:

Յերևակայեցե՛ք Ջքավոր գյուղացու դրությունը: Տուրք պետք վճարել կառավարության, վոր ամենավերջին հավի ձտի համար տուրք էր վերցնում, տուրք պիտի վճարեր Դաշնակցության (ամենանորոջ տուրքը, վորովհետև, նայած տղերանց կարիքին, հանկարծ չափը փոխվում էր), տուրք պիտի վճարեյին թուրք, քուրդ կամ հայ հողատերերին:

* * *

Դաշնակցությունը տեւորներ կազմակերպեց, ղինեց յերկրի քրեյական տիպերին, պրոֆեսիոնալ գողերին և մղեց նրանց պարլամենտական ընտրություններին՝ ասպարեզը:

Ոսմանյան պարլամենտի դաշնակցական քվեների 80 տոկոսը Դաշնակցությունը ձեռք է բերել զորաճինների (ժառանգորդների թրքահայկական, փոքրասիական վարիանտը) բռնությամբ:

Ահա ընտրություն, ե: Հայտնվեց դաշնակ զորաճինների, հրացանակիրների — «հերոսների» — խումբը: Ո՞վ կհամարձակվեր դեմ գնալ այդ արյունարբու «հերոսներին»:

* * *

Դաշնակցական գործիչները, մատի վրա համըվելու բացառությամբ, ապրում եյին հարուստների տներում «հյուր» եյին նրանց հաշվին: Ապրում եյին նրանք ցինիկ աղաների հետ, շողորթութում եյին, մանկավիճակով թշուհներ անում նրանց, լակում, կշտանում:

Բոլոր կողոպուտներից ոգտվում եյին և այդ աղաները — չեյին վճարում վանքերին, յեկեղեցիներին և դպրոցներին իրենց անձնական կամ պապենական պարտքը:

Մտնում եյին նրանք հարսանիքատունը, ազգի «փրկության» համար փող եյին պահանջում, վորպեսզի թույլ տան պսակը: Տերտերը նրանց հետ եր, չեւ պսակի, մինչև դաշնակցության տուրքը չտային:

Մտնում եյին մեռելատունը, փող եյին պահանջում, վորպեսզի թույլ տան մեռելը թաղելու: Տերտերը, վարդապետը նրանց հետ եր — չեւ թաղի մեռելը, մինչև չվճարեյին Դաշնակցության տուրքը:

Տուրքն ստանալուց հետո դաշնակ պատգամավորները մասնակցում եյին հարսանիքին, ճառում եյին, խմում եյին, կշտանում:

Տուրքն ստանալուց հետո՝ մասնակցում եյին հողարկավորական տխուր հանդիսին, դամբանական եյին ասում, սգում, «արցունքներ» թափում, նորից խմում, լակում, կշտանում:

* * *

Դաշնակցականները աղջիկ եյին փախցնում և հանձնում այդ աղջկա վրա աչք ունեցող դաշնակցական ընկերոջ:

Դաշնակի մեկը աչք եր տնկում մի աղջկա, ծնողները չեյին տալիս, աղջիկը ինքն ել չեւ ուզում: Դաշնակը դիմում եր Դաշն. կոմիտեյին, կոմիտեն որակարգումն եր դնում հարցը, վորոշում հանում, ուղարկում զորաձիններին, փախցնում աղջկան և տալիս դաշնակին:

Այս բոլորը պատճառաբանվում եր Դաշնակցության կողմից, վոր հայ ժողովուրդը ստրկության մեջ կորցրել և կարգապահության ղեկավարումը, այսպիսով պետք ե վարժեցնել մասսաները ապագա ինքնուրույն կառավարության որենքներին:

Դաշնակցութունը ղեկավարինար եր իմպերիալիզմի և բուրժուազիայի առաջ և ուղում եր, վոր ժողովրդական մասսաներն ել ղեկավարինար լինեյին իր առաջ:

Դաշնակցութունը այսպես եր փշրում ստրկության դարավոր շղթաները:

Ուրիշ կերպ չեւ կարող անել ինքը ստրկության արգասիք եր:

Դաշնակցական ռեժիմից ամենից շատ տուժողը չքավոր և միջակ գյուղացիութունն եր: Հարուստ գյուղացին նետում եր մի վոսկոր դաշնակի ատամների արանքը, և հետո այդ վոսկորով ծեծում եր իր հակառակորդներին գյուղում, «անձնական» բոլոր գործերը կարգադրում:

* * *

Այս բոլորը մի կողմ:

Այն ժամանակ, յերը նրանք իթթիհատականների հետ համբուրվում եյին յերկրի ներսում, քարոզում եյին յեղբայրութուն, յերկրից դուրս դաշնակցական խմբելը հարձակում եյին գործում թրքական բանակի վրա:

Իմպերիալիզմի դրդումով, հայրենի բուրժուազիայի շահերից մղված, Բուլգարիան պատերազմի մղվեց Թուրքիայի դեմ: Բուլգարական բանակին միացան դաշնակցական խմբեր ընդդեմ Թուրքիայի:

Կլիկիայն կոտորածն ուրիշ բան չեւ, յեթե վոչ դաշնակցական կուսակցության ներքին, ամենաթթու, ամենազարդահոտ նացիոնալիզմի քաղաքականության հետևանքը: Նրանք ներկայացումներ եյին սարքում հայոց թագավորների, իշխանների, ֆեոդալների վոգեկոչումով, ծաղրում եյին թուրքերին և միաժամանակ համբուրվում եյին թուրքերի հետ պարլամենտում, հրապարակներում, մանավանդ բանկետներում:

* * *

Դաշնակցութունը իր գրիմի արվեստը զարգացրեց նաև Թուրքիայում:

Մինչև Դաշնակցութունը՝ աշխարհին ծանոթ եր մի տեսակի գրիմ — ամբողջ դեմքի փոփոխութունը:

Դաշնակցութունը չքավարավեց այդ անձուկ արվեստից, լայնացրեց, խզեց տրագիկիան և հանդես յեկավ նոր գրիմով — մի պրոֆիլը ժպտուն, մյուս պրոֆիլը խռոված, չարացած:

Դեմքի ամբողջ կերպարանափոխումը ինչ կարող եր առաջ հաղարավոր մութ գործերի աջողության համար, անհրաժեշտ եր միաժամանակ յերկու դեմք:

Յեւ Ռաշնակցութեան ոգնեց մարդկային դեմքի բնական պրոֆիլային ձևը:

Միևնույն օրը, միևնույն տեղում, յերկու դաշնակ գործիչ, իրար հետ համաձայնելով, տարբեր «մտքեր» ելին արտահայտում: Մեկը շահում էր մասսայի մի մասը, մյուսը շահում էր մյուս մասը: Ուրեմն ամբողջ մասսան լինում էր մայր Ռաշնակցութեան հետ:

Ամեն մի յերկրում, քաղաքում նստած դաշնակցական կոմիտեն տարբեր էր գործում, նայած թե ինչ ելին թելադրում տեղի բուրժուազիայի շահերը, վորովհետև դաշնակները վնչ մի ժամանակ չդավաճանեցին բուրժուազիային:

Մենք արդեն ասել ենք, վոր դաշնակցութունը հարամզադե չէ դեպի բուրժուազիան:

Այսպես զարգացավ և հեղաշրջվեց գրիմի արվեստը (գերասանները պետք է քնութեան յենթարկեն այս ձևը, հետաքրքիր ձև է բեմի համար):

Բայց ամերիկյան առածն ասում է—«Ձեռ կարող խաբել բոլոր ժողովուրդը բոլոր ժամանակ»:

Որինակ, մեր պրոլետարիատին Ռաշնակցութունը չկարողացավ խաբել:

* * *

Գրիմի այս արվեստից, բուրժուազիային ծառայելու բոցավառ կրքից և հաղար ու մի այլ պատճառներից՝ առաջացավ պատմութեան ամենազարեկի աղետը—թրքահայ ժողովրդի մասսայական կոտորածը թրքական բուրժուազիայի կուսակցութեան, իթթիհատի կուսակցութեան և կառավարութեան ձեռքով:

Այս կոտորածի պատմութիւնը դեռևս չի գրված:

Մարքս-լենինյան գիտութեանն է, վոր լույս պետք է սփռի հայ բուրժուազիայի և թրքական բուրժուազիայի, ապա և Յեւրոպայի միջազգային կապիտալի ամենամթին խորշերը, պարզելու վոճրի, մագործութեան, դանթեական յերևույթների արմատները:

Մի օր, մարքսիստորեն, կգրվի այս պատմութիւնը:

Կարինի դաշնակցական համագումարը վորոշում է կայացնում չեղծութիւն պահպանել թուրք-ուսական հավանական պատերազմի առթիւ: Խոսելով հանձնարարութիւններով մարդ է ուղարկվում Կովկաս, բայց Կովկասյան դաշնակ թեք դեմ է դնում այդ

վորոշման, արդեն հարաբերութեան մեջ է Վարանցով-Ռաշկովի հետ: Կովկասահայ բուրժուազիայի շահերը, ամենահրամայողական կերպով, պահանջում ելին հայերի մասնակցութունը պատերազմին, ոգնելու ցարական բռնապետութեան աջողութեան:

Ռաշնակցութունը միշտ Կովկասից էր դեկավարվում:

Յեւ դաշնակցութիւնը հանդես յեկավ Կովկասահայ բուրժուազիայի յերեք խոշոր ներկայացուցիչների հետ—Մեսրոպ յեպիսկոպոսի (բեխերանման հոնքերով, խորամանկ, հեշտասեր, վողորմելի հնաբան, փառասեր մի յեկեղեցական), Սամսոն Հարութիւնյանի (կալվածատիր—Գիլիշան—փաստարան, նշանավոր կարիերիստ, ցածից սողոսկելով, շողոքորթելով հասած մինչև բուրժուազիայի վեշերը), Ալեքսանդր Խատիսովի (բոլոր ցարերի և Կովկասյան փոխարքաների վոտները լիողդ, նման պալատական բաղնիքային, հայանի պաշտոնասեր) և կազմակերպեց կամավորական խմբեր թրքական բանակի դեմ:

Պոլսի դաշնակներին ելի հաջողում և պատգամավոր ուղարկել թիֆլիս, դադրեցնելու շարժումը, բայց բուրժուազիան, արդեն մարտական, անձամբ անցել էր դաշնակ տղերանց գլուխը և դեկավարում էր շարժումը: Կրքերը բորբոքվել ելին: Շահը թեաքալում էր նրանց յերազներում—Թրքահայաստանը, նրա հարսութիւնը:

Կովկասահայ բուրժուազիան գտավ մի մարդու, վոր յերկար ժամանակ մաշկ էր ուսական արքունիքի դռները և նրան հանձնեց իր շահերի գերադույն պաշտպանութիւնը:

Ռա Քոխչի Յակոբ Չավրյանն էր—Փանատիկ բուրժուազեմոկրատ և դաշնակցական:

Ռաշնակցութիւնը Կովկասահայ բուրժուազիայի շահերը պաշտպանելու նկրտմաներում կորցրեց թրքահայ բուրժուազիային, վորովհետև թրքական բուրժուազիայի կուսակցութիւնը, իթթիհատը, չխնայեց նաև թրքահայ բուրժուազիային: Եթթիհատը թրքահայ աշխատավորութեան, գյուղացիութեան և արհեստավորութեան հետ միասին, կոտորեց նաև թրքահայ բուրժուազիային և բոլոր խավերի ինտելիգենցիային:

Միամիտին մեկը կարող է հարց տալ թե՛ ապա ինչու Ռաշնակցութիւնը, քանի վոր պաշտպանում էր բուրժուազիային, այնպես չարավ, վոր կարողանա պահպանել թրքահայ բուրժուազիային:

Այդ միամիտը պետք է հիշի, վոր Դաշնակցութիւնը միշտ ել տարբերութիւն դրել է մեծի և փոքրի միջև, նա միշտ նախընտրել է լիզել մեծագոյնինը, քան մեծինը: Կովկասահայ բուրժուական մեծագոյնն եր յերկուսի միջև: Ահա թե ինչո՞ւ դաշնակցութիւնը չմտածեց թրքահայ բուրժուականի մասին:

Կովկասահայ բուրժուական հրձկնում եր, տեսնելով առաջացող, ընդարձակ ծավալ և թափ ստացող կոտորածը— Թրքահայաստանը պիտի գտնել նա առանց տեղական բուրժուականի, վորը տեղական հանգամանքով ավելի ուժեղ մրցում կարող եր հայտնաբերել, պիտի շահագործեր դժբախտ այդ յերկրի առասպելական հարստութիւնները պարունակող հանքերը, ընդարձակ հողերը, գոյութիւն ունեցող քիչ ու շատ գործարանները:

Զե՛ վոր յեթե անկախ Հայաստան ել չլիներ, այնուամենայնիվ, ցարիզմը պիտի զրավեր այդ յերկիրը և ներս աւելցնէր առաջին կապիտալը պիտի լիներ կովկասահայ կապիտալը, այն կապիտալը, վոր պատերազմի ընթացքում, ոգտագործելով պատերազմի պայմանները, ավելի հարստացել եր, ամբարդավանացել, կողոպտել եր կովկասայան բանակը մատակարարման միջոցով, լկտիացել եր ավելի, քան յերը և իցի:

* * *

Կազմակերպվեց Աղգային բյուրո (այս բառը դաշնակ տեղմին է) սրտառուէ միութիւն Դաշնակցութեան, բուրժուականի և ցարիզմի (այս անգամ հրապարակով, առանց գրիմի, անամոթութեամբ զինված):

Հայ բուրժուական և Դաշնակցութիւնը գործում էին ձեռք ձեռքի տված, մի մարդու նման, ամեն ինչ համեմատելիս եր և ներ-«դաշնակ»:

Աղգային բյուրոն ապագա դաշնակցական կառավարութեան նախատիպն եր, այսինքն Աղգային բյուրոյում կային դաշնակցական ապագա կառավարութեան բոլոր խայտառակութիւնների սաղմերը:

Դաշնակցական կառավարութեան պատմութիւնը դրի առնողը անպայման պետք է սկսի այս բյուրոյից՝ գեթ շատ բաների արմատները պարզելու համար:

Աղգային բյուրոն կոալիցիա չեր, բայց այդպիսի կոալիցիա աշխարհի պատմութիւնը չի տեսել— վատթարագոյն բնազդների կոալիցիա:

Աղգային բյուրոյի շուրջն էին հավաքված բոլոր քրեական տիպերը, նրանք ման էին դալիս յարունջիներով և դաշույններով (ձառեղբրի մասին չեմ խոսում, վորովհետեւ դա միշտ կար): Այդ քրեական տիպերը իրենց հետ, Թիֆլիսի խաղաղ փողոցներում, ման էին ածում և զինվորական ջրի ամանները և ռազմական քարտեսի դատարկ կաշվե տոպրակները: Մինչև հիմա ել չեմ հասկացել թե ինչացո՞ւ էին այդ ջրի ամանները և դատարկ քարտեսի տոպրակները, իհարկէ ջրի ամաններն ել դատարկ էին: Այս յարունջավորները, վորոնք, մարդկային մտի հոտից, քթերի ծակերը բաց էին անում, Թիֆլիսի «չաշխաշայ»-երի զարդերն էին:

Նրանք ման էին դալիս, ընկերանում, մտերմանում բուրժուաների կանանց և աղջիկների հետ:

Յեւ զրանք ի՞նչ սազական զարդ էին այդ կանանց համար: Յարունջավորները արցան պատմութիւններ էին պատմում, խեղդելու, ըլգտելու, հոշոտելու պատմութիւններ: Բուրժուական տիկիներն ու որիորդները հրձկնում էին այդ պատմութիւններից:

Այդ տեսակ մի պատմութիւն պատմողին հերոս էին հռչակում:

Այդ թվականին հերոսութիւնն այնքան եժանցավ, ինչպէս կարողեցելը Լարաքիլիսայում, իսկ հերոսներն այնքան շատացան, վորքան շները Պոլսի փողոցներում, յերը դեռ միջոցներ չէին առնվել զրանց դիմ:

Հերոսներ... նախկին բաղնիքաններ, բանտից (քրեական հանցանքի համար) նոր դուրս յեկածներ, Եջմիածնի աքեղաներ, սրանց շարքերում նաև մոլորվածներ, հիմարացածներ...

Աղգային բյուրոն կազմակերպեց կանանց միութիւն, որիորդաց միութիւն, և այլն, և այլն, և այլն:

Այս միութիւններն սկսեցին յեռանդուն հանդունակութիւններ: Դաշնակցութիւնը վոչ մի ժամանակ այսպիսի «պատվավոր կերպով» փող չեր հավաքել:

Դաշնակցութեան դանձարկղը ցնծում եր...

Տղերքը ուտում էին, լակում, կշտանում...

Դաշնակցական բոլոր գործիչների վոչ միայն ընտանիքները, այլ աղգականները, բիձերը, բիձերի փեսաները պաշտոն-

ներ գտան, և զարմանալի՜, բոլորն ել պահեստներում, արժաների վրա:

Դաշնակցութիւնը և նրա հետ վորեն կապ ունեցողը բնական հակում ունի դեպի ապրանքը, պահեստը, վերջապէս այն վերջին իրը, վոր կարելի չե ուտել կամ վաճառել:

Ազգային Բուրձր (Դաշնակցութիւն և բուրժուազիա) կից միութիւնները հաւաքեցին շոր, պապիրոս, շոկոլադ, զանազան մթերքներ, փող, փող, մինչև անգամ զարդարանքներ Հայաստանի փրկութեան համար, վորոնք կու գնացին Ազգային Բյուրոյին (Դաշնակցութիւն և բուրժուազիա) կոկորդներին մինչև ստամոքսը: Հավաքված պապիրոսներից զեթ մի հատը չհասավ Ֆրոնտ:

Ազգային Բյուրոն սարքեց ցարի կեղծ հրովարտակ, վոր Թրքահայաստանը պիտի լինի անկախ:

Յերբ պահանջվեց այդ հրովարտակը, ասին.

— Ալեքսանդրապոլի կայարանում կորել ե:

Սուտ խոսէն, այսպէս խոսեն...

* * *

Ազգային Բյուրոյին միացավ Գրիգոր լուսավորչի աթոռը: Բուրժուազիայի հարսանիքին հոգևորականութիւնը միշտ պիտի կլոր պար բռնի, բայց կաթողիկէ յեկեղեցին, այս մոմէնտում, բուրժուազիայի հարսանիքում, ֆոկստրոտ եր պարում: Բայց ինչպէս եր պարում...

Նրա, այդ յեկեղեցու, պորտը յեռ եր գալիս:

Լուսավորչի աթոռը որհնեց դաշնակցական արյունարբու հերոսներին (տպված պատկերներ կան), «հերոսներ», վորոնք վոտից մինչև զլուխ զինված էին, յարունջիներով (բավական նման փարաջաների): Այդ հերոսները անցնում էին Եջմիածնից, գնում էին Թրքական բանակի դեմ ավելի և ավելի սաստկացնելու մեծագույն և մասսայական կոտորածը:

Խաչ և մաուզեր լզվաւում էին իրար:

Արարատի ստվերի տակ խաչը միշտ ել լեզու յե գտել թագավորների, իշխանների, ֆեոդալների և բուրժուազիայի հետ:

Դարերի մարդանք և սա, զարավոր ֆոկստրոտ:

Դաշնակցական «սոցիալիստ» գործիչները գնում էին կաթողիկոսի մոտ, չորում առաջը, համբուրում նրա փեշերը, վորպէսզի որհնի իրենց սուրը:

Յեւ նա որհնում եր:

Կաթողիկոսն ու Դաշնակցութիւնը լիզում էին իրար:

Մարդկային մսի հոտ էին առել:

Ազգային Բյուրո...

Մի փոքրիկ դեպք, բայց գողի համար շատ բնորոշ:

Ամերիկայից յեկած կամավորները իրենց բոլոր չամադանները պահ էին տվել Ազգային Բյուրոյին, այսինքն՝ Դաշնակցութեան և բուրժուազիային, ֆրոնտում մեռնողը մեռավ, սպանվողն սպանվեց, վորջերը յեռ յեկան — Ազգային Բյուրոն, Դաշնակցութիւնն ու բուրժուազիան, ծախել էին բոլոր չամադանները միջի ամերիկյան բովանդակութեամբ:

Պատեհութիւն եր, փախչում եր, ավելի լավ եր վաճառել, թուք կրել, քան հետո ծնկներին խփել:

* * *

Կոտորածից հետո դաշնակները կաղմակերպեցին զանազան ֆոնդեր: Կաղմակերպվեց նաև «մի հայ մի վոսկի» ֆոնդը: Շատ ջանք թափվեց, վոր այդ ֆոնդը չընկնի դաշնակների ձեռքը, բայց ընկավ: Անընական կլինեք, յեթե չընկնեք:

Այս ֆոնդի նպատակն եր՝ ամեն մի քուրդի խոստանալ մի վոսկի, յեթե նա համաձայնի մի հայ բերել և հանձնել կովկասյան ֆրոնտը:

Լեռներում, ձորերում, ախոռներում, քարայրներում կային կմախքացած, վայրենացած հայեր, վորոնք աղիողորմ ոգնութիւն էին խնդրում:

Ֆոնդի գործադրման համար Յերդնկա ուղարկվեց դաշնակցական հայտնի մաուզերիստ Մուրադը, վորը յերկրից, կոտորածը չսկսած, իր անձը ազատելու համար, դաշնակորեն փախել եր, մինչև անգամ յերիտասարդ կնոջը և յերեխային լքած իթթիհատական բանդիտներին:

Ինչպէս եր գործադրում Մուրադն այս ֆոնդը: Կանչում եր քրդերին, խոստանում եր յուրաքանչյուր հայի համար մի վոսկի: Քուրդը գնում եր, բերում մի քանի հայերի: Մուրադը յուրաքանչյուր հայի համար քրդին վճարում եր մի-մի վոսկի, հյուրասիրում (շողոքորթ լեզու ունեւ Մուրադը) և ճանապարհ գնում:

Մինչև այստեղ վճչ մի սրիկայութիւն չկա:

Քրդի յետեից Մուրադն ուղարկում եր դռններին, սահմանի վրա սպանել տալիս և վճարած վոսկիները յետ բերում:

Ավելի սրիկայություն — հայտարարում եր, վոր ցարական կազակներն են սպանել թալանելու համար: Սկզբում ժողովուրդը հավատում եր, վոր կազակներն են, ուղում էյին զնալ գանդատ-վել գարնիզում, վորովհետև բոլորն ել անհամբեր սպասում էյին, վոր քրդերը գնան և իրենց հարազատներին բերեն:

Մուրադը չթողեց, վոր հայերը գարնիզոնին գանդատվեն: — Ռուսը կկատողի, մեզ այստեղ ել չի թողնի, — ասում եր նա: Քրդերը տեսնելով վոր հայ տանող քուրդը չի վերադառնում, ել հայ չբերին: Այսպես ջուրն ընկավ այդ միջոցը:

Բայց Մուրադն ստացավ փողերը և հազարավոր գաղթականներին, վորոնք իրենց վոտներով էյին յեկել Յերզնկա, հաշվեց իբրև ֆոնդի ազատվածներ:

Յեւ լեռներում, ձորերում, ախոռներում և քարայրներում սպաստանած, վայրենացած և կմախքացած հայերը սպասում էյին մի ազատարար ձեռքի:

Դաշնակ այդ հերոսը, Մուրադը, իբրև «վրեժխնդություն» բռնեց 16 տարեկան մի թուրք աղջկա և բերեց հետը Կովկաս: Այդ փոքրիկ աղջիկը վնճ միայն ծառայեց իրեն, Մուրադին, այլ նրա բոլոր դռնիներին:

Ինչ սարսափելի ճակատագիր այդ խեղճ մանուկի ճակատագիրը:

Նույնը արին և իթթիհականները հայ աղջիկներ և մանուկների վերաբերմամբ:

Յերկու կողմից ել գործադրվեցին լսագրությունների և մատուցությունների, մորթոտությունների և դաժանությունների ամենակտի տեսակը:

Յես կպատմեմ մի քանի դեպք միայն: Խորհրդային ընթերցողը թող ինձ ների այս ժլատության համար:

Դաշնակները բռնեցին թուրք աղջիկների և շարքով անցան վրայից, և հետո ել սպանեցին:

Բռնեցին թուրքերից, կապեցին ծառին և վողջ-վողջ այրեցին:

Բռնեցին մի քուրդ ցեղապետի, բաց արին բերանը, առամների տակ փայտ դրին, վորպեսզի բերանը բաց մնա և կեղտոտեցին բերանի մեջ:

Իթթիհատը բռնեց հայ հղի կնոջ, մերկացրեց, տարավ քաղաքի հրապարակը, զրազ հայտարարեց արգանդի յերեխայի տեսակի մասին — աղա թե աղջիկ — հրապարակով ձեռքեցին հղի կնոջ արգանդը, դուրս բերին յերեխային և հաստատելով տեսակը, զրազը բաժանեցին:

Եւ բավական ե:

Կոմունիստական աշխարհում, մեր նոր լախարհում, անպայման, անխուսափելիորեն, դուրս կգա մի հանճարեղ Դանթե և կհավերժացնի զազրելին, անճոռնին, կեղտոտը, ցինիկը — դաշնակ-իթթիհատականը:

Սովորեցին իրարից, գործադրեցին իրար վրա:

Բուրժուազիան հրճվում եր, վոր աշխարհը ավելի և ավելի եր կեղտոտվում, այլանդակվում, այդ պայմաններում շահը ծաղկում ե, փարթամանում:

Յերբ յեղան Կովկասում մարդիկ, վորոնք դեմ գնացին, բողոքեցին, դաշնակները մատնեցին նրանց ցարական ժանդարմերիային:

Վերջինս ձեռքակալեց այդ մարդկանց, կրճքին անցկացրեց մի տախտակ, վրան գրված՝ դավաճան թագավորին և հայրենիքին, ման ածեց փողոցներում, վորպեսզի ամբոխը թքի նրա երեսին: Դաշնակները հավաքեցին ամբոխը, դրզուցին, վոր ավելի և ավելի առատությամբ թքի:

* * *

Տեղի ունեցավ Վանի գաղթը: Յարական բանակի դեներալները լքեցին զբաղված տերիտորիան և նահանջեցին — մոթ մի գործ: Գաղթականությունը լցվեց Իգդիր:

Վանի Արամ փաշան ել յեկավ Իգդիր — Վանի նահանգապետը, Վանի բոլոր թալանի անզուգական կազմակերպիչը:

Վանեցիներից շատերը «պարոն Արամին» հանձնել էյին Վանում զանազան գոհարներ, թանկագին զարդարանքներ, արժեթղ-

* Այս դժոխային միջոցին յենթարկվեց հանգուցյալ Պետրոս Հեքիմյանը, Տրապիզոնցի մի շերամաբույժ, վորը հետո 10 տարի ազնվորեն և գիտությամբ ծառայեց պրոլետարիատին Խ. Հայաստանում, իբրև շերամաբուծական գործի ղեկավար և դաստիարակում եր պետական համալսարանում:

Թեք և այլն, Կովկասում վերստանալու պայմանով: Իգդիրի քաղաքային այգում Արամին իրեր պահ տվողները հավաքվեցին և պահանջեցին իրերը: Արամը մերժեց սալ: Պահ տվողները դիմագրեցին: Վերջապես գրպաններում Արամից ստացած վկայականներ, ստացականներ ունեյին: Արամը պատասխանեց, վոր թղթերը վոչինչ չարժեն: Բարձրացավ դաժմադար: Արամը քաջեց դամշին և ծեծեց վանեցիներին: Միջամտեցին հենց վանեցի յերիտասարդ դաշնակցականները:

— Պարսն Արամ, ես ի՞նչ բան եմ:

Արամը բացատրում է, վոր ճիշտ է, յես ստացել եմ այդ մարդկանցից Թանկարժեք իրեր և թղթեր, ստացականներ ել եմ տվել, բայց Կուսակցութեան համար հարկավոր են, վորոշվել և չվերադարձնել:

Պարոն Արամի հարազատ դաշնակները լուռ եմ — վորոշված է չվերադարձնել — «խայրենիքի խամար պետք է»:

Իգդիրի քաղաքային այգու ծեծին ներկա էին ոսմանյան պարլամենտի անդամ, բանկի հերոսներից, Գարեգին Փաստրմաճյանը (Արմեն — Գարո) և Սիմոն Վրացյանը (Գրուգինյան), վերջինս դաշնակցութեան ամենից շնորհազուրկ ու տաղտկալի դործիչներից մեկը:

Այսպիսով այդ իրերը չվերադարձվեցին: Զգիտեմ, կարող ե պատահել, վոր մեկին յերկուսին մի մասը յետ տված լինեն, սա տակտիկա յե:

Փողը տղերանց հարկավոր եր: Պատերազմ եր, աշխարհը տակն ու վրա եր լինում, ի՞նչ կլինեք, ի՞նչ չեք լինի:

Հետագայում վանեցիներից մի քանիսը մտածում էին պարլամենտին դիմել և յետ պահանջել այդ իրերը: Բայց ի՞նչպես կարող էին անել — Դաշնակցութեանը կառավարութեան եր և Արամը՝ մինիստր, այսինքն՝ սահմանադրութեամբ լեգալացած թալանչի:

* * *

Դաշնակցութեանը մտավ նաև Պարսկաստան, հասավ մինչև Շահի պալատը:

Ինչո՞ւ մտավ Պարսկաստան:

Այս հարցումին պատասխանել է Դաշնակցութեան հիմնադիրներից մեկը, Ռոստոմը (Ստեփան Զորյան):

Վնչ թե միայն հիմա, այլ այն ժամանակն ել հարց են տվել. — Ի՞նչ գործ ունեք Պարսկաստանում:

Ռոստոմը, անկեղծորեն, պատասխանել է.

— Բա ի՞նչ անենք, չե՞ վոր մի բան պիտի անենք. բա տղերքը դատարկ նստե՞ն:

Այս պատասխանը ճիշտ և անկեղծ պատասխան է: Այո, տղերքը չեյին կարող դատարկ նստել, պետք է կողոպտեյին, ավերեյին, վերջապես ձրի ապրեյին:

Իսկ ովքեր էին տղերքը — սոցիալական տուկանքը, մանկավիճիկները, միմոսները:

Ինչպես տեսնում եք, ըստ հիմնադիր Ռոստոմի, Դաշնակցութեանը չպետք է անելիք չունենար, այլ մի վորես անելիք պիտի ունենար և Դաշնակցութեանը դեռ անելիք ունի — ֆլասաբարութեան, ինտերվենցիա, և այլն:

Շատերը կարծում են, վոր, իբր Դաշնակցութեանը իրեն կորցրել է, քանի՞ գրոշ արժեք ունի այդ «կորցնելը», յերբ այդ բանում «մեթոդ կա»:

Պարսկաստանում, դաշնակները, առանց ուժ և ձախ նայելու, միացան յերկրի սոցիալական տականքներին (Պարսկաստանում տականք շատ կա):

Այստեղ անգլիական իմպերիան նրանց քաջալերեց: Անգլիական ֆինանսական կապիտալը պատրաստ է հլու դաշնակից գտավ հանձին Դաշնակցութեան:

Յեվ դաշնակ գործիչները Պարսկաստանից, այդ յերկրին հատուկ պրիմիտիվ տրանսպորտով, հարստութեան կրեցին և լքցրին իրենց տները Կովկասում, Տաճկաստանում կամ հենց Պարսկաստանի խաղաղ, չվտանգված վայրերում:

Դաշնակները, ոգտվելով Պարսկաստանի առանձնահատուկ թուլութեանից, տարածվեցին այնտեղ:

Դաշնակցական «հերոսները» հրապարակով պատմում էին իրենց սխրագործութեանները Պարսկաստանում, պատմում էին վողկորութեամբ...

Դաշնակները վնչ միայն ոգտվեցին Պարսկաստանի առանձնահատուկ թուլութեանից, այլ և Բրիտանական իմպերալիզմի առանձնահատուկ քաջալերանքից: Քաջալերանք և թուլութեան, միացած իբար, տվին Դաշնակցութեան պարսկական թևին թռիչք:

Վնչ մի ընտանիք, վոր հասած և սիրուն աղջիկ ունի, կամ արժեքավոր խալիչաներ, չկարողացավ իր ընտանիքի տարրական անձեռնմխելիությունն ապահովել: Դաշնակները խուժեցին ներս:

Սյդ տրադիցիան շարունակվեց և լեզալացավ:

Պարսկական Աղբալատականի առաջնորդ Ներսես յեպիսկոպոս Մելիք Թանգյանը (մինչև հիմա յեւ աշտեղ և), պատերազմի ընթացքում պահում էր յերեք զոչի — մեկը շատախցի յեր, յերկուսը՝ սալմաստցի: Յեպիսկոպոսը բոլոր մուրթ գործերն անում էր այս trio-ի միջոցով:

Դաշնակցական կոմիտեյի միջոցով պետք էր սպանել մեկին:

Յեպիսկոպոսը գործադրողն էր:

— Տղերք, ձեզ տեսնեմ:

Ձեռաց:

Կոմիտեյին փող էր հարկավոր: Յեպիսկոպոսը թե՛

— Տղերք, այսքան հաղար թուման:

Ձեռաց:

— Սյսինչ մարդուն, ամբողջ ընտանիքով, եւ չտեսնեմ:

Ձեռաց:

Ինչո՞ւ այս «հերոսությանն» էյին մղվում այս զոչիները: Ոգտվում էյին, թալանում էյին, մի մասը իրենց պահում և մյուս մասը տալիս Յեպիսկոպոսին և Դաշնակցության:

Սյսպես ասած՝ դրանց շնորհիվ լեզալ էր թալանը:

Յեպիսկոպոսը նստում էր Հավթվանում (Սալմաստի հարուստ մի գյուղ): Ունեւր մի բարձր պատշգամբ: Պատշգամբի ներքեում հավաքվում էյին գյուղացիները զանազան գանդատներով: Յեպիսկոպոսը լսում էր գանդատները, մի քիչ «մտածում», և հրամայում զոչիներին:

— 50 փայտ:

Զոչիները պառկեցնում և ծեծում էյին խեղճ գյուղացուն:

Սյս բոլորը, հետագայում, խտացած, սխտեմի վերածված, տարիների մարդանրից ձկունացած՝ իրագործվեց դաշնակ կառավարության որով:

Դաշնակցական կառավարության որով գոյությունն չունեցավ վնչ մի բան, վոր գոյություն ունեցած չլինեւր այդ կուսակցության անցյալ պրակտիկայում:

Ինչ խոսք, վոր պատերազմական պայմանները և «ինքնուրույն» հանրապետության պայմանները գունավորեցին և «լավացրին» ամբողջ ապարատը:

Սվելին՝ բոլոր յերկրների դաշնակցականների փորձերը, անշատ-անջատ տեղի ունեցած մարդանրները, ժամանակ առ ժամանակ տեղի ունեցած դեպքերի դասերը, բոլոր այդ գործերի և դեպքերի դեմքերը իմի հավաքվեցին մի վայրում, դժբախտ Հայաստանում, մի ժամանակում, դաշնակցական յեռագույնի ներքո:

Յերեակայեցեք թե ինչե՞ր կարող էյին տեղի ունենում:

* * *

Դաշնակցությունը, չնայած շատ «հերոսներ» ունենալուն, ելի «հերոսներ» էր վորսում:

Մի վորեւ յերկրում, հանկարծ, հոչակ էր հանում մի մարդ (շահագործողի հոչակ): Դաշնակցությունը հատուկ պատգամավոր էր ուղարկում այդ հոչակավորին, վորպեսզի իրեն դաշնակցական հայտարարի, առանց մի բուլե մտածելու թե՛ այդ մարդը ինչ նպատակներ է հետաշնդում, ինչ բանի յե հավատում, ինչ տիպ է, բավական է, վոր անա վորոշ ազդեցություն և ձեռք բերել վորոշ շրջանում: Հարկավոր է ներս քաշել:

Առհասարակ պատահում էր, վոր այդ հոչակավորները իրենց հայտարարում էյին դաշնակցական: Նրանց համար եւ էր հարկավոր բաղա:

Յերեւմն պատահում էր, վոր նոր «հերոսը» մտնում էր սակարկության մեջ (սկզբունքն իբրեւ՝ ապրանք), յերկար վեճից հետո գալիս էյին համաձայնության:

Պատահում էր, վոր «հերոսն» համառում էր, ինչո՞ւ իր անձնական ջանքերով ձեռք բերածը կիսեր Դաշնակցության հետ, բայց, միևնույն էր, Դաշնակցությունը հայտարարում էր նրան դաշնակցական, նկարն էր տալում մամուլում, նրանից կեղծ նամակներ էր հրատարակում:

Սյսպես յեղավ և պարսկական ներքին գործերին միջամտող Յեպիքեմի հետ: Նրա մահվանից հետո եւ զեռես վիճում էյին այն մասին թե՛ Յեպիքեմը դաշնակցական էր թե՛ վոչ:

Սա ցույց է տալիս Դաշնակցության վորոշ դեմքերից մեկը:

Պատահում էր ավելի կուրյոզը: Դաշնակցական մամուլի մի անդամը, ասենք Յեզիպտոսի մամուլը, մեկին հայտարարում էր դաշնակցական հերոս, այնինչ միևնույն շաբաթվա մեջ, դաշնակցական Պոլսի մամուլը, չկարողանալով համաձայնվել տվյալ «հերոսի» հետ իրեն դաշնակցական հայտարարելու, վորոշում է կայացրել խփել նրան: Յեզիպտոսը, հանկարծ, Պոլսի ուրգանք սկսում էր հայոցին նրան, ցեխ շալտել նրա դեմքին, բայց Յեզիպտոսի որդանը, չիմանալով այդ, միևնույն մարդուն գովասանքներ էր շոտյում:

Մի քանի որ հետո նա էլ էր փոխում բերանը:

Սա Դաշնակցության դեմքն է, կեղտոտ, գարշելի դեմքը, բայց հասարակական դեմք է, բուրժուազիային ծառայող մի կուսակցության ցայտուն դեմքը:

Ամաչում էր Դաշնակցությունը այս բոլորից:

Դաշնակցությունն անամոթության մեջ ուներ յերկաթյա տոկունություն:

Արդյոք չկայի՞ն մարդիկ (դաշնակցականներ), վորոնք յերբեմն մտածելին թե այս բոլորը գարշելի չի:

Այո, կային: Հենց վոր այդպես սկսում էին մտածել և զգալով վոր բուրժուազիային ծառայելու համար ուրիշ միջոց էլ չկա, դուրս էին գալիս կուսակցությունից, իսկ շատ շատերը այնքան մնացին գարշահոտության մեջ, վոր բնական դարձավ և շարունակելին: Իսկ մի քանիսը բավական դարձահոտվելուց հետո դուրս յեկան և սոցիալական աշխարհի համար դարձան անպետք:

* * *

Կովկասում Դաշնակցությունը ընդունեց «սոցիալիզմ»:

Այս առիթով վեճ սկսվեց Դաշնակցության թրքահայ և ռուսահայ թեկերի միջև:

Թրքահայ գործիչները անկեղծ էին կարծում նրանց սոցիալիզմը և դեմ էին:

Ռուսահայ գործիչները պատճառաբանում էին, վոր «յեթե մենք ուզում ենք Կովկասում շարունակել գործել, ուրիշ ճար չունենք, պետք է սոցիալիստ դառնանք, բայց դա դեռևս վոչինչ չի նշանակում»:

Այս պարզ խոսքը թրքահայ գործիչները չհասկացան և շարունակեցին վեճը: Մինչև անգամ սպանություններ յեղան, բայց,

վերջի-վերջի, ռուսահայ գործիչները կարողացան զգաստության հրավիրել թրքահայերին, վոր «սոցիալիզմ» ընդունելով Դաշնակցությունը յեղել է ամենահետևողականը — անել ամեն ինչ և պահել կուսակցությունը, շահել մասսան և ծառայել իր նպատակներին — բուրժուազիային:

Այս վեճերը չեյին լինի, յեթե, ինչ նման, ռուսահայ դաշնակցությունը սոցիալիզմ բառը դներ չակերտների մեջ: Չակերտները փոքրիկ նշաններ են, բայց գրի կուլտուրայում նման ուժ չկա:

Այդ բոլորից հետո ռուսահայերը թուրքահայերին հասկացրին վերջապես, վոր դա հերթական կեղծիք է, նոր դիմակ, նոր գրիմ:

Յերբ խնդիրը հետևողական կեղծիք դուրս յեկավ, թրքահայ թեկը լռեց:

Վնչ մի բուրժուական կուսակցություն Դաշնակցություն կուսակցության չի գերադանցել կեղծավորության մեջ, իսկ Դաշնակցության պատմության մեջ վնչ միակտ չի գերադանցել կեղծ սոցիալիզմի ակտին:

Դաշնակցությունը, ընդունելով «սոցիալիզմը», այնուամենայնիվ մի բան արավ — սոցիալիզմն աղավաղողների թիվը մի քիչ ավելացրեց: Ասում են «մկան մեղը ջաղացին ոգուտ է»: Դաշնակցությունը հանդիսացավ այդ մկան մեղը, այդ մեղով էլ սողոսկեց II ինտերնացիոնալը:

Դա շատ բնական էր: Բուրժուազիայի կուսակցությունն ինչ գործ ուներ սոցիալիզմի հետ:

Դաշնակցական «Դրոշակ»-ի խմբագիր Միքայել Հովհաննիսյանը (Միք. Վարանդյան) — իմպերալիզմին ծառայելու ասպարիզում խոշոր արվեստագետ, մակերեսային ընթերցող, հայտնի ձրիակիր և տաղտկալի գրող — մի ամբողջ շարք հոտվածներ է գրել կովկասահայ թեթթեում, բոլորը գողանալով Մարքսից և Ենգելսից (իհարկե աղավաղելով) առանց աղբյուրները հիշելու և առանց չակերտների:

Գողացած խալիչաների մասին յերբ հարց տայիք դաշնակցականին թե՛ վոր տեղից են այս խալիչաները, նա անմիջապես կպատասխաներ:

— Նվեր եմ ստացել:

Բայց դաշնակցականը ժամանակ չեր տալիս, վոր նվեր տային: Գողանում եր:

«Սոցիալիզմ» ընդունելու առաջին շրջանում՝ Դաշնակցութեան պատահեց մի փոքրիկ դժբախտութեան — կովկասահայ բուրժուազիան հավատաց: Բուրժուազիան մի պահ կարծեց, վոր Դաշնակցութեանը շեղվեց իր նպատակից, դավաճանեց իրեն՝ բուրժուազիային, դուրս եր գալիս, վոր Դաշնակցութեանն հարամգաղե յե:

Դաշնակցական գործիչները թունդ յեկան — վորոշ չափով կտրվեցին նպատակները (քիչ չափով դեռևս ստանում էին ինքնօգիտելու ուժով) — նրանք սկսեցին համոզել, դեռ դեն ընկնել թե՛ դա մանեովը ե, հերթական կեղծիք, դա հենց ենպես:

Բայց բուրժուազիան չեր ուզում հավատալ: Յերբ նպատակները ուզում, նա պատասխանում եր.

— Ախպեր, սոցիալիստին ել նպատակ:

Դաշնակցութեանը, գաղտնի, չակերտները բուրժուազիայի աչքը կոխեց ե, հանկարծ, վրա հասան, Դաշնակցութեան համար բարեբախտ, Կովկասում բռնկված հայ թաթարական ընդհարումները: Դաշնակցութեանը հանդես յեկավ հայրենի բուրժուազիայի պաշտպան, ցրեց սոցիալիզմի թյուրիմացութեանը, ե նորից հայ բուրժուազիան համոզվեց, վոր Դաշնակցութեանը հարամգաղե չե:

* * *

Կովկասում Դաշնակցութեանը գնալով ավելի գունավորվեց, նրա մեթոդն ավելի զարգացավ, կատարելագործվեց... Դաշնակցութեանը Կովկասում հայտնաբերեց տիպերի այնպիսի խայտառղեալ պատկեր, վոր դարավոր վնչ մի ազգագրական թանգարան չի ունեցել:

Ահա մի ընդհանուր տիպ:

Թիֆլիսում մի խեղճ վարժապետ* ինչ վոր խոսել ե Դաշնակցութեան դեմ, վնչ միայն խոսել ե, այլ բավական աղմկել ե

* «Վարժապետ» տերմինը պետք ե ընդունել վնչ ժողովրդական ուսուցիչի իմաստով, վարժապետն այն տիպն ե, վոր պատահամբ միայն տերտեր կամ վարդապետ չի ոժվել, մնացել ե աշխարհական, բայց իր բոլոր նախաթերթութեաններով ու մտածելակերպով հայոց յեկեղեցու հետ կապված, առանց իմանալու յեկեղեցու ե բուրժուազիայի սերտ կապը: Վարժապետը մի տիպ ե, վոր շատ անգամ ուզեցել ե սղաովել իրենից, բայց չի հաջողվել: Սա դժբախտ տիպ ե, վորոքմեկը, վոր սերում ե Դրեզդեր լուսավորչից ե գոյութեան ե ունենալու այնքան ժամանակ, վորքան գոյութեան կունենա Նշմիածնի ազդեցութեանը:

(վարժապետի գլխավոր հատկութեանը հիարժութեանն ե, վոր բնականից չունի, բայց ստանում ե իրրե կրթութեանը):

Դաշնակցական գործիչ Շարաֆյանը (բարձրահասակ, վոսկրոտ, դեղնավուն, յերկար բեխերով ե խորհրդավոր մի մարդ), կանչում ե այդ վարժապետին, տանում ե մի կաֆե, նստեցնում ե անկյունի մի սեղանի առաջ, դուրս ե բերում գրպանից մի քանի մարդկային չորացած ականջներ, դնում ե սեղանի վրա ե խոժոռած դեմքով ասում.

— Ուզում ես, վոր քո ականջներն ել ջիբումս ման գամ:

Վարժապետը սարսափում ե ե անմիջապես խոստանում ե այլևս այդպիսի հանցանքի մեջ չբռնվել:

Չերկարացնենք:

Շարաֆյանն ունեցել ե յերկու ոտարագղի պոռնիկ, վորոնք Շարաֆյանի թելադրութեամբ ե ցուցմունքներով, գայթակղեցնելիս են յեղել Շարաֆյանի ատելի մարդկանց ե բերում տուն: Գայթակղողները հրճվանքով հետևելիս են յեղել պոռնիկներին, բայց տանը, փոխանակ մերկ ուրունքներ տեսնելու, դիմավորելիս են յեղել մի քանի դոչիներ, վորոնք ձեռաց սպանելիս են յեղել ե գցելիս են յեղել հորը, կտրելով ականջները ե տալով դաշնակցական գործիչ Շարաֆյանին: Վերջինս սրանով ստուգում եր թե կատարված ե վոճիրը ե, միաժամանակ, անճոռնի սաղիզմ:

Շարաֆյանը, հետագայում, դաշնակ հանրապետութեան որով, կողոպտեց պահեստներ ե, յերևակայեցեք, այնքան կողոպտեց, վոր Դաշնակցութեանը դուրս վնտեց նրան կուսակցութեանից: Վերջապես գողութեան մեջ ել ռացիոնալիզացիա կա, վերջապես ընկերականութեան կա:

Շարաֆյանը տղերանց վնչինչ չեր թողել գրեթե:

Դաշնակցութեանը այդ մեկը դուր չեկավ:

Սա այն տիպն եր, վորից սերեց մառդերիստը: Բայց այս տիպի մասին հետո:

* * *

Դաշնակցականները հանդես էին դալիս Նշմիածնում, Սինոդում, կաթողիկոսական ընտրութեաններին, հերոսամարտ էին մղում, ամբողջ մամուլն զբաղվում եր կաթողիկոսական ընտրութեաններով: Այս կռիվը մղվում եր մշակականների դեմ (վոչ

կեղծավոր բուրժուական հոսանք Կովկասում) — թե վեր թեկնածուն ավելի լավ կձառայի բուրժուազիային:

Դաշնակցութեան և Եղմիածնի կապը, ինչպես ասել ենք, յեղել և վերին աստիճանի իրիքական և սրտառուչ:

Եղմիածնի հոգեվորականը և դաշնակցական գործիչը յերազնեւում տեսնում էին ֆեոդալական շրջանը—ահա գնում են ֆեոդալի դոյակը, ճորտերը բաց են անում դոյակի մեծ դռները, ներքեից, գավիթի սալահատակների վրա չոքում են, ֆեոդալը նրանց դիմավորում և պատգամբից, հրավիրում վեր, կերցնում, խմացնում նրանց: Նրանք իրենց յերազնեւում տեսնում էին իշխաններին, հոգոց էին հանում, վոր, ավանդ, չկան հիմա, վոր ծառայելին նրանց հավատարմութեամբ և «ասպետական» ստրկութեամբ, բայց ահա կար բուրժուազիական և հոգեվորականն ու դաշնակը, ձեռք ձեռքի, չոքում էին նրա առաջ, յերկրպագում, ծիծաղում և... լակում:

Վնչ միայն կաթողիկոսական ընտրութուններին, այլ և վորեւ ժամկոչի ընտրութեան իսկ Դաշնակցութեանը իր հերոսական բարեկազմների վրա եր:

Մինչև հիմա ել, գաղութներում, նրանք պայքար են մղում թեմական առաջնորդի, սարկավագի, տերտերի և հոգաբարձույի ընտրութեան համար: Ամեն կիրակի գաղութահայ յեկեղեցու բակում կոփ և սարքում Հայ Հեղափոխական Դաշնակցութեանը:

Սա նորութեան է, հին տրադիցիա յե, ծրագրային մաս:

Սա «հոգևոր Հայաստանի» կառավարութեան պրակտիկան և Այստեղ ժամկոչների և տերտերների պաշտոնները մինիստրական պորտֆելների հմայք ունեն նրանց համար:

* * *

Դաշնակցութեանը հասավ իր նպատակին—յերկիրը «անկախացավ» և Դաշնակցութեանն ստանձնեց հանրապետութեան ղեկավարութեանը:

Սա շատ մոտիկ անցյալ է, չարժե յերկար կանգ առնել, միայն պետք է ասել, վոր Դաշնակցութեանը վորոշ գրիմներ բաց թողեց, ավելորդ եր, արդեն գրութեան տերն եր և իր կեղտոտութեանները, վառ գույներով, լեզալ դարձրեց:

Գողութեաններ և սրիկութեաններ, պես պես, աղգի աղգի գունավոր, անձոռնի և պետականացրած:

Նախ և առաջ մաուզերիզմը դարձավ տիրականորեն արտոնված յերևույթ:

Պետք է անձամբ տեսնել այդ, կամ ունենալ ամենավառ յերևակայութեան պատկերացնելու մաուզերիզմի լեզալ շրջանը:

Պարլամենտի դաշնակցական անդամները գրավեցին հողամասեր և մանավանդ սահաստներ:

Պարլամենտի դաշնակցական անդամը խորունկ սեր եր տաժում դեպի պահեստը—յուղ, ալյուր, ամերիկյան հին շորեր, խտացրած կաթ, պանիր, մորթի, բուրդ, բամբակ, աղիք (արտասահմանում Հայաստանի վոչխարի աղիքը շատ բարձր գին ունի), շաքար, բիսկվիտ, մեխ, թեյ, մինչև անգամ կանաչի:

Պարլամենտի դաշնակցական վորեւ անգամ գերծ չեր այս սիրուց, դաշնակցականը անտարբեր չի կարող դիտել պահեստը: Պահեստների տիրապետութեան սահմանները չափվում էին անձնական առավել կամ պակաս կարողութեաններով: Նրանցից վորմանք ուղղակի ուղեմական էին պահեստներ գրավելու ասպարեղում: Հրացանի կրակից փախչողը, արողի հերոսը, հանկարծ, պահեստի ֆրոնտում դառնում եր դուցադնական: Որինակի համար՝ նրանցից Շարաֆյանը, ինչպես տեսանք, դաշնակցական ընկերականութեանն ել վորտի տակ առավ:

Ժողովրդական մասսաները սովից կոտորվում էին, խոտ էին ուտում, մեռած ձի, շուն, կատու, իսկ մաուզերիստները (պարլամենտի անդամ, ուղայված ոձիքով ինտելիգենտ, ուսուցիչ, տերտեր, բանաստեղծ, նկարիչ, բաղնիք, հյուրանոց պահող, մսագործ, բուրժուա կալվածատեր, խմբապետ և պոռնիկներ) քեֆ էին անում և աղաղակում:

— Зангибасар отвечает.

Ի՞նչ եր այս:

Այսինքն պետք է հարձակվել Զանգիբասարի թրքական գողերի վրա, թալանել, վերադառնալ մայրաքաղաք, ծախսել, ուտել և լակել:

Դաշնակցական կառավարութեան որով սեփական անձեռնմխելութեանը հետամուտ կանանց համար շատ հաղվադեպ յերևույթ եր, վոր մութը կոխելուց հետո, կարողանային տնից դուրս գալ—մաուզերիստները վրա էին տալիս:

Պատահել և դեպքը, վոր մի քանի մասուղերիստներ, կանգնած Յերեանի բուլվարում, տեսնում են յերկու կանտնոց, վորոնք անցնում են բուլվարից, ցերեկը: Մասուղերիստներից մեկը թե՛

— Ա՛յ տղա, ես մեկը վոխսան չի հագել:

Մյուսը թե՛

— Հագել ե:

Վորպիսզի վորոշեմ հագել ե թե վոչ, մեկը գնում ե (իհարկե յետևից) վեր ե վերցնում կնոջ փեշը:

Հոհում են:

Դաշնակցական միևնառններից մեկը (Վրացյանը) տեսնում ե այս դեպքը, մոտենում ե և և բարեմիտ ժպտով ասում:

— Գյաղեք, լե՛նչ եք անում:

Այս անգամ միասին են հոհում: Ու յերեկոյան—այգիներում միասին քեֆեր սաքում:

Իսկ միևնույն որերում անգլիական այգում, այժմյան Կոմունարների այգում, այժմյան այդ կուլտուրական վայրում, մեռնում եյին գանգրահեր մանուկներ սովից և հիվանդությունից:

Այժմյան խորհրդային քաղաքացին, մանավանդ պիոներն ու կոմսոմոլիստը, Կոմունարներին այգում ման դալիս, միշտ պետք ե հիշեն — վոր այստեղ 1919—20 թ. թ. հայ բուրժուազիայի և նրա մարտական կուսակցության վտարների տակ կոխկոտված մանուկ զոհների վոսկորներն են թաղված:

Պիտի հիշեն, վորպիսզի լավ պայքարեն:

* * *

Դաշնակցական կառավարությունը Դիգա Նատիսյանին ուղարկել եր Ղարս տեղական կառավարության գործերը քննելու:

Գնաց: Քննեց: Վերադարձավ: Զեկուցեց:

— Ղարսում բոլորը գող են:

Կարճ:

Սրանից ավելի յերկար, խոր դեկուցում վո՛չ վոք չի լսել:

* * *

Դաշնակցությունը իր կառավարական շրջանում միշտ պատերազմ մղեց—այդպես եր պահանջում բուրժուազիայի շահերը և նա չղավաճանեց այդ շահերին:

Պատերազմ ներքին ապստամբ բանվորների և գյուղացիների դեմ և արաքին ֆրոնտներում հարևան ազգությունների դեմ.— թուրքերի, ոսմանցիների և վրացիների դեմ:

Անդրկովկասում պայքարում եյին իրար դեմ անդրկովկասյան յերեք գլխավոր ազգությունների բուրժուազիաների կուսակցությունները — վրաց մենշևիզմը, թուրք Մուսավաթը և Դաշնակցությունը:

Այս յերեք կուսակցություններն ել, ամենակատի միջոցներով, պաշտպանում եյին իրենց հարազատ դասակարգերը—յուրաքանչյուրն իր հայրենի բուրժուազիային և այս պայքարից տուժում եյին անդրկովկասյան աշխատավորական լայն մասսաները:

Այս յերեք կուսակցությունն ել ունեն գրեթե միևնույն պատմությունը, առավել կամ պակաս չափով:

Մեր մասսաները պետք ե հիշեն այդ մոտիկ անցյալը:

Այժմ այդ յերեքն ել սրտառուչ միության միջ են եմիգրացիայում, փոխադարձ իրար լիզում են: Վերավորները միանում են իրար, սա քնական որենք ե: Յերե յերկու իրար թշնամի մարդկանց ծեծում են, ծեծվողները բարեկամանում են իրար:

Բոլշևիզմը ծեծեց նրանց, եմիգրացիայում նրանք միացան իրար՝ իրեն միևնույն փայտով ծեծվածներ:

Ինչո՞ւ են միացել:

Շատ սլարդ—յերկիրը յետ են ուզում, յերկիրը բուրժուական են ուզում, ուզում են նորից տիրեն:

Իսկ մեր յերկրի ներսում նրանցից մնացած տարրերը աշխուժացել են, սրել են պայքարը:

Մենք կպայքարենք:

* * *

Զանազան են դաշնակցական պորտրետները, վորոնց ղլխավորը մասուղերիստն ե իր բոլոր կատեգորիաներով:

Մասուղերիստ բառը ծագում ե առել մասուղեր ատրճանակի տեսակից:

Դաշնակցությունը իր հերոսներին ոժտում եր մասուղեր տեսակի ատրճանակով: Մասուղերը համարվում եր ամենաթանկագին նվերը դաշնակի համար: Այս ատրճանակը փայտե պատյան ունի, վորի վրա արծաթով գրված կամ փորագրված եր լինում գրան

կրող արյունաբերույի անունը: Մառնեբը կախված էր լինում դաշնակցականի մեջքից կամ դրված էր լինում բարձի տակը:

Դաշնակցականները պարլամենտ մտնում էին ատրճանակով:

Դաշնակը մառնեբը սիրել է, փայփայել, գզվել: Մառնեբը ոգնում էր դաշնակի բոլոր սխրագործություններին: Առանց մառնեբի դաշնակը դաշնակ չէր:

Մառնեբը — դա քաղաքականություն էր, մեթոդոլոգիա, իդեոլոգիա, գոյություն պայքարի միջոց, նպատակ, սեր, ամեն ինչ:

Ձենքի այդ տեսակից, ուրեմն, մառնեբիզմ, վոր կոչվեց այն սոցիալական յերևույթը, վոր հատկանշան էր դաշնակներին՝ տիրապետություն շրջանում:

Մառնեբիզմը ֆաշիզմի մի տեսակն է, դաշնակյան ֆաշիզմն է:

Դրա համար է, վոր ամեն մի դաշնակցական, այժմ, եմիգրացիայում, լվվտում է ֆաշիզմին իբրև նրա յերկվորյակը:

Հասարակական ամեն մի հոսանք պատմություն մեջ մի հետք է թողնում: Մեր պատմության մեջ Դաշնակցություն թողած հետքը մառնեբիզմն է:

Մառնեբիստի արտաքին տեսքը անելի յե:

Մապոկներ, դալիֆե, մեջքին՝ դաշույն, մառնեբը, դամշի, թյուրթյունի տուպրակ, գողացված արծաթե տուփ, շլթայով ժամացույց (գողացված) վզից կախված մինչև գոտին, բլուզ (նայած յեղանակին), փափախ, յափունջի (այս տարազը կարող էր փոխվել ըստ վերջին թալանի): Յերբեմն ամենածայրահեղ սաղոնական զգեստի մի մասը հանդիպում էր Ձանդիրասարի թուրքի զգեստի մի մասին, թալանը այսպես է պատահել, բայց վոչինչ, դաշնակցականի հագին այդ յերկու ծայրահեղություններն էլ ներդաշնակ էին: Մառնեբիստը միշտ քնատ աչքեր ունի, ապուշի նայվածք, միշտ գետինն է նայում, գաղտնագողի, աչքի պոռվը, շուրջը: Մառնեբիստը ծխում է յերկար մուշտուկով, հազում է, թքում ուր հասավ, խնչում է և մատները սրբում գալիֆեյի վրա, քայլում է դանդաղ, յերբ ձիով չէ, միշտ շրջապատված ընկերներով, միշտ խմբավոր, գաղտնի խոսակցություն, սիրում է գիշերը, ցերեկից չի ախորժում, վազում է այնտեղ, վորտեղ աղժուկ կա, դալմազալ, սիրում է քեֆեր սարքել, հարբում է, պոռնիկ է ուզում, պոռնիկի հետ էլ վարվում արջի նման: Քեֆի ժամանակ ձին թամբված է լինում, մի փոքրիկ մառնեբիստ մոտը կանգնած,

հարած դուրս է գալիս, կրակում է, վախեցնում, փողոցում կռիվ է սարքում, սկանդալ:

Մառնեբիստը միշտ «արժանապատվություն» է քարոզում, խոսում է թասիբի մասին, մարդկային լավ հատկությունների մասին, բայց ցինիկ է մինչև վոսկորների ծուծը, ցինիկ է ընկերոջ հանգեպ, ամենապատվավոր քաղաքացու հանդեպ: Նրա աչքին ամեն կին պոռնիկ է, ամեն մարդ գող, դավաճան, ինչպես ինքը:

Այս է մառնեբիստի աշխարհգացումը:

Մառնեբիստը միաժամանակ հուպիտ է, սարսափելի շոշոքորթ, սինլքոր, լիզում է աղաների, հարուստների, լիզերների վոտները, պատրաստ է նրանց ամեն կերպ ծառայելու:

Մառնեբիստը վոճրագործ է:

* * *

Մառնեբիզմի պետականություն որոք շատ մարդիկ վորդեզերցին այդ ուղղությունը: Վորովհետև ուրիշ վոչ մի ուղղություն չունեին, սիրով ընդգրկվեցին, ներգրավվեցին մառնեբիզմի կողմից:

Մառնեբիզմի բնագավառը ընդլայնվեց, հարստացավ:

Մառնեբիստը կարող էր լինել, հետագայում, ինտելիգենտ, համալսարան ավարտած, քաղաքակրթված (!) կուլտուրական մարդու արտաքին բոլոր նշաններով: Սիրում էր մառնեբիստ ինտելիգենտը կամ ինտելիգենտ մառնեբիստը բանկետներում ճառեր ասել:

Սա էլ արյան ծարավ էր, կողոպտում էր, սպանում, թալանում, սրիկայություններ անում:

Այս տիպը կարող էր մի հաջող թալանից հետո՝ դուրս գալ և ճառ ասել սոցիալիզմի մասին, արվեստի մասին, գիղեցկություն, ճաշակի, քաղաքակրթության մասին: Դիտեր ֆրազներ:

Յերբ միտքը սկսում էր սպիտակել, ներկում էր:

Դիշերները վերև նկարագրված մառնեբիստի տիպի հետ էր միշտ լինում:

Մառնեբիստը կարող է լինել և պարլամենտի անդամ, ինչպես ասացինք, յերկաթյա թելերով կապված պահեստների հետ, պարլամենտական ակտով հողեր էր գրավում, ագարակներ, կադմակերպում էր անձնական տրանսպորտ ալուրի, խալիչաների, կաշվի, բրդի և մեծաքանակ կարտոֆելի համար, եմիսարներ էր

ուղարկում զանազան գյուղեր, վորոնք դնում, պայքար եյին մղում և լցնում պարլամենտի անդամի շտեմարանը:

Մաուզերիստը կարող եր լինել և «բանաստեղծ»:

Գոյութուն ունի մաուզերիստական բանաստեղծութուն:

Այս տիպն ապրում եր այն միջոցներով և ձևերով, ինչ միջոցներով և ձևերով ապրում եյին մաուզերիստ ինտելիգենտը և մաուզերիստ պարլամենտի անդամը, միայն ավելի փոքր մասը տարով:

Փոքր մասշտաբը չպետք և վերագրել ընդհանուր որոնքի, այլ բանաստեղծի անձնական անկարողութուններին՝ «գոյութան անավոր պայքարում»:

Սա «բանաստեղծութուններ» եր գրում ամենաքաղցրնի, ամենակտի, պոռնիկ կանանց արքայներում հայրենիքի և սև աչքերի մասին:

Մաուզերիստները խորը բարեկամական կապեր եյին պահում մրգավաճառ, մսավաճառ, վիշնա և կալբաս ծախող խանութպանների հետ: Յեւ այդ խանութպանների զավակների կնքհայրերը լինում եյին անպայման մաուզերիստները:

Այդ խանութպաններն իրենք մաուզերիստներ եյին:

Պուլսեցի հոսհոսը, վորը հրացանի պայթյունի ձայն լսելուն վախիցը քրոջը փեշի տակ եր պահվում, գնալով դաշնակցական հանրապետության սահմանները, մաուզերիստ եր դառնում:

Այսպես անվերջ եր այս տիպի (մաուզերիստների) դաշնակցական հանրապետության շրջանի զարգացումը:

Յերբ դաշնակցական բյուրո-կառավարութունը ժողով եր գումարում և դնում Հայաստանի քարտեզը սեղանի վրա և մատիտով նշանակելով Հայաստանի թրքական գյուղերը և վորոշում կայացնում «սրբել» — ամբողջ կառավարութունը կոլեկտիվ մաուզերիստ եր:

Մաուզերիստական հանրապետութուն, մաուզերիստական իրավակարգ — ֆեոդալական ճորտության պետք եր յերանի՛ տալ:

Մաուզերիստը (այսինքն դաշնակցականը) — և բաղնիքային եր, և՛ հյուրանոց պահող, վորոնք աղջիկներ եյին պահում և տոկոս տալիս կոմիտեյին...

Այս տիպի հյուրանոցներում գումարվում եյին դաշնակցական ժողովները, այս տիպի հյուրանոցներից եր ղեկավարվում հայոց ազատագրական շարժումը:

Դաշնակցականը և տերտեր եր, վարդապետ, յեպիսկոպոս, մինչև անգամ արք (այսինքն՝ կեղտի ավագը), վորոնք ծառայում եյին աստծուն և բուրժուազիային: Սրանք ընկերանում եյին մաուզերիստներին, զինվոր եյին գնում իրենց փարաշայով (յափուռնջի-փարաշա), որհնում և գովաբանում ամեն տեսակ ցինիկական (շնական) արարքներ, հյուրասիրվում եյին բաղնիքայինների և հյուրանոց պահողների կողմից, խստիվ ընտրութուններ եյին կատարում մարուսիաների և վիրդուշների միջև, հարբում եյին, պարում և առավոտյան սուրբ պատարագ մատուցանում հայոց դարավոր կաթողիկե յեկեղեցում:

Հայ յեկեղեցականը, պայքարի ընթացքում, դարավոր ցինիկ կաթողիկ յեկեղեցուց, պապից, սուրբել եր ամեն տեսա՛խ սրիկայութուններ, վրան ավելացրած իր սեփականը — արևելյան սրիկայութունը — միջավայրին հատուկ, ինքնահատուկ գունավորումներով:

Անդրադառնալով մաուզերիստի զանազան տիպերին՝ պետք և հատկապես շեշտել մեկին — Գարեգին Նժդեհին:

Գիտնականը, յերբ ովկեանի ջուրն ե քննում, նա քննում և միայն մի կա իլը և հասնում և գիտական յեզրակացության:

Ներկայացնելով Նժդեհին, մենք փորձ ենք կատարում քննել մի կտոր կեղտը (գիտության մեջ զգվելը՝ վոչ-գիտական և համարվում) և տալ ամբողջական պատկերը:

Ինչո՞ւ համար հատկապես Նժդեհին — վորովհետև նա Դաշնակցության «կարկառուն» ղեմքերից մեկն և:

Յեւ կեղտոտ դեմք:

Փողոցային լրիվ տիպ:

Գարեգին Նժդեհ — դաշնակցական ամբողջական տիպ — գող, սրիկա, մուրացկան, վոճրագործ, ծուլ, ձրիակեր, արյունարբու և լիրիքական-շնական:

Վնչ մի բնական աղետ — յերկրաշարժը — չկարողացավ այնքան մեծ աղետ պատճառել Զանգեզուրին, Զանգեզուրի աշխատավոր գյուղացիության, վորքան այս կաղմակերպված սրիկան:

Այս տիպը մի այնպիսի տիպ է, վոր, յեթե ամբողջ Դաշնակ-
ցութիւնը, հանկարծ, անհետանա, կարող է, մեն մենակ վերա-
կանգնել Դաշնակցութիւնը իր մանրամասն կեդտոտութիւններով:

Մի դեպք. Նոթենը կանչում է իր ըմբոստ զինվորներից մե-
կին, շոյում է նրան, ժպտում, ասում. «Դու իմ զինվորների
մեջ ամենաքաջն ես, ամենասիրելին, դու միայն կարող ես այս
գրութիւնն հանձնել այսինչ խմբապետին»:

Նամակը տալիս է, զինվորը թռչում է քաջալերված սպարա-
պետի քաջալերանքից:

Այս նամակում գրված է յեղել:

«Սիրելի Հակոբ, նամակս ստանալուդ, անմիջապես կվերջա-
ցնես գրաբերին, ավելորդ է, մեզ նեղութիւնն է տալիս»:

Յեկ, ինչ եք կարծում, «սիրելի Հակոբը» չի վերջացնում
գրաբերին, խրատում է թե՛ այ, եսպես է, խելոք մնա, թե չե...
(Գուրգեն Հակոբյանի — բանվոր Ռաշիդի դեպքը):

* * *

Բոլոր դաշնակցական գրողները, Ահարոնյանից սկսած, թո-
շակ եյին ստանում Թիֆլիսի, մանավանդ Բագվի և Մոսկվայի
հայ կապիտալիստներից:

Կապիտալիստները տալիս եյին իբրև «վոդրմութիւն», իբրև
«բարեգործութիւն», (կապիտալիստները յերբեք չեյին ասում,
վոր իրենք մտավորականներին վարձատրում են նրանց ծառա-
ցութիւնների համար) բայց դաշնակ գրողներն ստանում եյին
իբրև վարձք:

— Դա հայ հարուստի պարտականութիւնն է, — ասում եյին
նրանք:

Այս բանում դաշնակ գրողներն արդարացի եյին, իրենց թա-
փած արյուն-քրտինքի վարձքն էր, վոր ստանում եյին:

Ծառայում եյին կապիտալիստներին և վերջինները պարտա-
կան եյին վարձատրել նրանց:

Ամեն մի գրող ուներ իր փոքրիկ լակեյը, այսինքն մեկը,
վոր միշտ հիշեցներ հարուստին, զգուշութեամբ (անպիտան կա-
պիտալիստը հանկարծ կարող եր զայրանալ) թե՛ պետք է թռչակ
ուղարկել այսինչ գրողին: Հարուստը կարգադրում եր գործերի
վարչին և նա ուղարկում էր, պահանջելով ստացական:

* * *

Վերջապես յերկար է այս կեդտոտութիւնները շարքը և հոգ-
նեցուցիչ, բայց յես պետք է հիշեցնեմ մի վոճիր ևս:

Դաշնակցականները Հայաստանում, քաղաքացիական կռիւ-
ններին, ժայռից ձորը գլորեցին կոմունիստներին, նրանց, վորոնք
կուլում եյին աշխարհը փոխելու համար, նրանց, վորոնք պայքա-
րում եյին Կոմունիստական Կուսակցութեան լոգոնգների իրա-
կանացման համար:

Վերջինն է արդոք այս նրանց վոճրագործութեան:

Վոչ, ելի են ուզում անել:

Ի՞նչ է ինտերվենցիան:

Այսպիսի արարքների ավելի կատաղի կրկնումը:

Յերկրի ներսում գտնված թշնամի տարրերի աշխուժացումը
և արտաքին աշխարհում իմպերիալիստի առաջ արած մանկլավի-
կութիւնների բոլոր փորձերն այս ուժիմի հավերժացման ջան-
քեր են:

Բայց նրանք չեն տեսնի...

* * *

Մենք ունենք մի մեծ հարց, շատ ցավոտ հարց, դառնագին
հարց — Դաշնակցութեան մեջ դեռևս գոյութիւն ունի, իհարկե
լերկրից դուրս, մի տարր, վոր անգիտակցորեն գնում է Դաշնակ-
ցութեան յետևից:

Դա գաղութահայ աշխատավորութեան մի մասն է:

Ահա այս տարրին մենք պիտի կարողանանք աղատագրել
բուրժուազիայի մարտական կուսակցութեան ճանկերից:

Դաղութահայ աշխատավորութեան, բանվորութեան այն մասը,
վոր դեռևս հանդուրժում է մնալ դաշնակցական շարքերում,
դժբախտ և անգիտակից տարր է, պետք է փրկել այդ տար-
րին, պետք է աղատագրել նրան:

Ամեն մի գաղութահայ բանվորի պարտականութիւնն է լուրջ
կերպով քննադատութեան յենթարկել Դաշնակցութիւն կուսակ-
ցութեան պատմութիւնը և տեսնել, վոր այդ կուսակցութիւնը
ծագումով և յերկար տարիների «հեղափոխական» գործնելութեամբ
յեղել է բուրժուազիայի հետ և բանվոր դասակարգի հակառակ:

Միայն այսպիսի լուրջ վերաբերմունքով կարող է աղատագրվել
գաղութահայ բանվորը իր դասակարգային թշնամու ճանկերից:

Դադութահայ բանվոր, այս խնդիրը քննիր մեն մենակ, արտաքին բոլոր ազդեցութիւններէց հեռու և տես թե ինչ ե յեղել անցյալը և ինչ ե այժմ, հաշվիր այն բոլոր փողերը, վոր գործարանից ստանալուց հետո դրել ես սրիկա դաշնակ գործիչի գրպանը: Ի՞նչ բանի դեմ ե գործածվել — քո դասակարգի դեմ:

Դաշնակը կապիտալիստի լակեյ ե, լավ իմացիր:

Թերթիր պատմութիւնը, ինքնուրույն կերպով ուսումնասիրիր այդ պատմութիւնը և կգտնես լուսավոր ուղին, դա պրոլետարական հեղափոխութեան ուղին ե:

Դադութահայ բանվոր, հավատաւ Լենինին:

Այժմ նրան հավատում են Չինաստանից մինչև Ալբերկէյի հեծող նեգրերը, հավատում են նրան ավագուսներում, տունդրաներում, բոլոր խրճիթները, բոլոր վարձու աշխատանքով շղթայվածները, բոլոր արտագործները նրան են թռչում:

Դադութահայ բանվոր, փրկութեան միակ ուղին Լենինի կուսակցութիւնն ե. հավատաւ նրան:

Հավատաւ նրան, վորի կրօններէ տակ փշրվեցին աշխարհի ամենավայրենի բռնապետութեան վոսկյա թագերը:

Փշրեցեք թագերը, փշրեցեք ցիւինդները, փշրեցեք մառգերները:

Մարքսն ասում եր, վոր պիտի փոխել աշխարհը:

Ո՞վ պիտի կարողանա փոխել և փոխում ե աշխարհը:

Պրոլետարիատը:

Դու:

Աշխարհը փոխելու համար պիտի մաքրել հինը, փտածը, անճոռնին, այլանդակը:

Բանվորն ե, վոր պիտի վերացնի անճոռնին և այլանդակը:

Յեւ ահա գադութահայ բանվորութեան մի մասը գնում ե անճոռնի և այլանդակի — Դաշնակցութեան հետ:

Մարդ շատում ե, յերբ մտածում ե այս անդիտակցութեան մասին:

Դաշնակցական ինտելիգենցիան, բուրժուական, սեփականատեր տարրը հետևողական ե, նա գնում ե բուրժուազիայի հետ, բայց դու նրանց հետ գործ չունես, դու կույր գործիք ես բուրժուազիայի ձեռքում:

Նրանք աշխատում են քեզ դարձնել ինտելիգենցիայի զինվոր, արյունարբու հերոս, հո իրենք չեն կոպելու, ելի քեզ են շոյելու,

քեզ են խաբելու, քեզ են ուղարկելու ֆրոնտ այս անգամ բացառաբար պրոլետարական բանակի դեմ:

Դաշնակցութիւնը, այսինքն բուրժուազիան, կարոտ ե քո մահին, քո ֆիզիկական ուժին, քո քրտինքին, աշխատանքին:

Մի ծախի քեզ նրան:

Միացիր, առանց այլ և այլի, թքելով քո դասակարգային թշնամիների վրա, միացիր վարձու աշխատանքի սխտեմի դեմ մղվող միջազգային պայքարին, միացիր շահագործվող նեգրին, շահագործվող ֆելլահին, շահագործվող թուրքին, շահագործվող ամեն մի տարրի:

Այսպես ե ասել Լենինը:

Այդպես արավ մեր Միութեան հաղթական պրոլետարիատը:

Յեւ ահա ազատ ե նա բուրժուազիայի կրօններէ, ընդհակառակը՝ բուրժուազիան, մասնավոր սեփականատերը նրա կրօններէ տակ ե:

Միլիոնավոր բանվորներ լսեցին մեծ Իլյիչին, գնացին նրա և նրա կուսակցութեան յետից, փշրեցին ստրկութեան շղթաները, քանդեցին բուրժուազիայի բաստիլներն ու գահը:

Յեւ ահա Լենինյան այդ պրոլետարիատը կառուցում ե սոցիալիզմ:

Լենինյան միլիոնավոր բանվորները պայքարում են և ձեզ համար, գադութահայ բանվորներ, առանց նկատի առնելու թե ինչքան քիչ ե ձեր թիվը, դուք պրոլետարական վորակ եք, դուք դասակարգային արժեք եք:

Հետևեցեք ԽՍՀ Միութեան պրոլետարիատին, միացե՛ք նրանց պայքարին:

Իմպերիալիստները, վորոնց յերկրում դուք աշխատում եք, տանջվում, արդյունաբերում, պատերազմ են պատրաստում մեր կոմունայի դեմ:

Դուրս յեկեք և պաշտպանեցե՛ք ձեր աշխարհը, ԽՍՀՄ, դա ձերն ե, պրոլետարիատի, համաշխարհային պրոլետարական դասակարգի սեփականութիւնը:

Մարքսն ասում եր, «բացի շղթաներից, վոչինչ չունեք կորցնելու»:

Շատ բան ե կախված գադութահայ բանվորներից: Բանվորներն են, վոր կազմում են մասսա, թողուցեք այդ կուսակցու-

Թյան անմասն, Թող միայն լիդերները յերկրպագեն բուրժուազիային և կապիտալին:

Ձի յեղել մի ուր, վոր դաշնակցութիւնը հաշիվ տա իր արածների մասին:

Ձի յեղել մի ուր, վոր ձեր ձայնն արժեք ներկայացնի իր գործնեցութեան համար:

Հեռացե՛ք նրանից, ամրացրե՛ք համաշխարհային պրոլետարիատի ամրոցը՝ ԽՍՀՄ:

Ահա լուսավոր ուղին, ահա պրոլետարների միակ ուղին, ահա լենինյան ուղին:

Դեպի բուրժուազիայի խորտակում, դեպի կապիտալի խորտակում և դեպի կոմունիստական իրավակարգ:

Իմպերիալիստական պատերազմի դեմ դասակարգային պատերազմ, իմպերիալիստական պատերազմի դեմ քաղաքացիական, վարձու աշխատանքի շղթաները փշրող պատերազմ:

* * *

Յերկու խոսք ևս:

Մեկանում դեռևս գոյութիւն ունեն ինտելիգենտներ, վորոնք «չեզոքութիւն» են պահում, այսպես կոչված լոյալութիւն:

Այդ լոյալութիւնը, մանավանդ ռեկոնստրուկտիվ շրջանում, անհանդուրժելի յէ:

Ինչո՞ւ:

Կառուցվում է սոցիալիզմ — փոխվում է հասարակական, քաղաքական, տնտեսական բոլոր փոխհարաբերութիւնները, փոխվում է բազան, փոխվում է վերնաշենքը:

Հնից վոչինչ չի մնալու, ամեն ինչ պիտի լինի նոր, սոցիալիստական:

Խորտակվում են դարավոր հասկացողութիւնները:

Հեղաշրջումը հիմնական է, հսկայական, վարից վեր, անողոր, վճռական, համառ:

Ով պրոլետարիատի հետ չէ, նրա դեմ է:

Այդ «լոյալութեան» տակ թագնված են, պարզ ասած, լոռոյների յերկու կատեգորիա:

Առաջին լոռոյները նրանք են, վորոնց վերաբերմունքը բացասական է, ապրում են մթին քողերի յետև: Թեև այդ քողերը — էնչճան ել մթին — թափանցիկ են...

Բանաստեղծ Ավետիք Իսահակյանը, արտասահմանում, հանդես յեկավ պայծառ վերաբերմունքով դեպի սոցիալիզմը, վոր միայն դեպի սոցիալիզմը ընդհանրապես, այլ սոցիալիզմի կառուցումը Խորհրդային Միութեան մեջ:

Մեծ տարբերութիւն կա այս յերկուսի միջև:

Շատերը մեղանում հանդես են յեկել, աղաղակել են իրենց վճիռ վերաբերմունքը դեպի սոցիալիզմի կառուցումը:

Շատերը վոչ միայն աղաղակել են, այլ և ակտիվ կերպով, յուրաքանչյուրն իր ասպարիզում, ոգնել են սոցիալիզմի կառուցման:

Այս յերկուսի միջև ել տարբերութիւն կա:

Լոռոյների յերկրորդ կատեգորիան այն կատեգորիան է, վոր «կողմնակից» են (այս վերջինը նրա խոսքն է) բայց ելի լուռ է: Ինչո՞ւ յէ լուռ:

Այդ կատեգորիան չի ուղի դրանով իր կապը խղել արտասահմանի հետ, բուրժուական լազերի հետ:

* * *

Պատերազմի առաջին որերին Բրիտանական իմպերիան, միլիոնավոր որինակներով, բաց թողեց մի գունավոր բացիկ: Այդ բացիկը ներկայացնում էր մի հասակավոր մարդ, նստած աթոռի վրա, թերթ կարդալիս և ծխելիս, առաջը կանգնած 12—15 տարեկան վորդին, վոր անձկութեամբ հարցնում է հորը, ընդհատելով մեծ պատերազմի պատմութեան ընթերցումը:

— Պապա, իսկ դու ի՞նչ արիր այդ պատերազմում:

Հայրը չեզոք է մնացել, գլուխը կախում է տխուր և ամոթից չի պատասխանում:

Անմիջապես շուռ տանք այս բացիկի նշանակութիւնը սոցիալիզմի պատմութեան կառուցման տեսակետից:

Մտիկ ապագայում այսորվա «չեզոքների», կամ այսպես կոչված՝ «լոյալների» զավակները պիտի մեծանան, կարդան և հարցնեն:

— Պապա, իսկ դու ի՞նչ արիր դեթ հնգամյակի վճռական տարում:

Ի՞նչ պիտի պատասխանես դու, վորորմէլի հին մարդ, վոր դողում է իր բուրժուական լազերի հետ կապը խղելուց, ի՞նչ պիտի պատասխանես, այդ նոր, առողջ, անշահախնդիր, կոմունիստական մարդուն:

Ի հարկե, գլուխդ պիտի կախես տխուր:

Թերևս զղջաս, հետին թվով յելլես և աղաղակես:

Գրող արժեք չունի:

Բայց մենք ապրում ենք Յ ե ռ ը ռ ղ - վ ճ ո ա կ ա ն ը:

Յերրորդ վճռական տարում բոլոր հարցերը այլ կերպ են դրվում:

Չեզոքություն, «լոյալություն», — այդ միևնույն է թե սոցիալիզմի կառուցման դեմ ես:

Սոցիալիզմի կողմնակից և ակտիվ աշխատող սոցիալիզմի կառուցման — դա հասկանալի չէ:

Սոցիալիզմի թշնամի, արտաքին ինտերվենցիային կողմնակից և ներսից նպաստող, դա ևս խորապես հասկանալի է:

Գնալ դեպի պրոլետարիատը, կյանքը, ապրելը հաճելի զգալ նրա հետ, պայքարել նրա հետ, տխրել նրա հետ, վոգելորվել, թռչել նրա հետ, միասին լինել նրա հաղթանակներում և աշխատանքում, գնալ անշեղ, հավատով, մտքի և մարմնի բարձրագույն լարվածությամբ, միշտ հարգելով աշխատանքը, հաճությամբ զգալով միայն ինտենսիվ, քրտնաթոր աշխատանքում — անաժաժանակակից ինտելիգենտի բարձրագույն տիպը:

* * *

Ճիշտն ասած՝ այս փոքրիկ գրքույկը գրեցի մեր նոր սերունդի, այսպես ասած, փոխարինողների համար:

Այդ նոր սերունդը չի տեսել Դաշնակցությունը: Այժմյան 20 տարեկանների մեջ կան վոմանք, վորոնք Դաշնակցության հանրապետական շրջանի սարսափները, յերևի, դեռևս զգում են իրենց վոսկորների մեջ, բայց շատերը մոռացած կլինեն:

Այսպես է մարդկային բնավորությունը — յերբ լավ տեսնում են, մոռանում են հին վատը, բայց լավ է վոր այդպես է, յեթե վոչ մենք, բոլորս ել, ամեն ոք, ապրելով հին կոշմարը, յերևի մինչև հիմա գժվել ելինք:

Յես այս գրքույկը գրեցի վոչ թե թվելու, այլ պատկերացնելու համար: Պատմության հերթականությունն անգամ ինձ չհետաքրքրեց, կարևորն այն է, վոր մեր նոր սերունդին պատկանող ընթերցողները կարողանան պատկերացնել անցյալը, այժմյան ծանրագույն խնդիրները հասկանալու համար, մինչև վոր կտանք դաշնակների իսկական արյունոտ պատմությունը:

Դաշնակների մասին գրողը պետք է բաց անի մեծագույն կտավը, վորպեսզի կարողանա ընդգրկել նրանց ստեղծած ամբողջ դժոխքը:

Նոր սերունդի համար գրեցինք առաջժամ այս տողերը, վոր նա կարողանա հակադրել և ըմբռնել մեր հերոսամարտը համաշխարհային իմպերիալիզմի և կապիտալի դեմ և այդ հերոսամարտի կապակցությամբ հայ բուրժուազիայի կուսակցության՝ Դաշնակցության արևելայությունն ու լակեյությունը իմպերիալիզմի համար:

Իմպերիալիզմը պատերազմ է պատրաստում ԽՍՀՄ-յան դեմ — հին, փտած, իր կուլտուրայի վերջալույսը բոլորող աշխարհը, վորի ամբողջ ներքին բովանդակությունը մեղկություն է, հեշտանք, կիրք, ցոփություն, շռայլություն և արյուն, պատրաստվում է պատերազմի նոր աշխարհի, սոցիալիստական աշխարհի դեմ, վորպեսզի կես ճանապարհին խեղդի այն բոլոր դյուցազնական ջանքերը, վոր մղվում են կոմունիստական իրավակարգի համար:

Արտաքին այդ պատերազմին ամենադողահար անձկությամբ սպասում են մեր յերկրից վոնտված զանազան ազգությունների բուրժուազիաները և նրանց կուսակցությունները — Անդրկովկասում հատկապես մենշևիզմը, թրքական Մուսավաթը և Դաշնակցությունը:

Յեթե նրանք վերադառնան յերկիրը, խանդարեն մեր սոցիալիզմի կառուցումը, կլինի այն նորից, ինչ յես շատ թեթև կերպով պատկերացրի այս գրքույկում:

Իհարկե համաշխարհային կապիտալ յերբեք չի տեսնի պրոլետարական մեր Միությունը իր ձեռքում, բայց զգաստ պետք է լինենք:

Լենինյան սերունդից պահանջվում է ամենից ավելի զգաստություն, լուրջ հսկողություն, մտնել յերկրի ամեն մի սոցիալական ծակոտիքը և տեսնել, թե վորտեղ է պահում իր գարշելի մոռթը դաշնակցականը, ինչ է անում, ինչպես է անում:

Մեր յերկրի ներսում չպետք է գոյություն ունենա վոչ մի գրիմով մարդ:

Անխնա մերկացնել գրիմ կրողներին, դրանք Խորհրդային Միության թշնամիներն են, — և տալ նրանց արժանի հատուցումը:

Մոսկվա, 1931 թ. հուլիս:

ՊԱՀԱՆՋԵՑԵՔ
ՄԵՐ ԳՐԱՑՈՒՑԱԿԸ, ՎՈՐ
ՈՒՂԱՐԿՎՈՒՄ Ե ԶՐԻ.
ԴԻՄԵԼ՝ Москва, Никольская, 10.
ЦЕНТРИЗДАТ.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0202336

20 407.

Цена 20 к.
О. П. 9.

В. ТОТОВЕЦ
“Спасители”, армянского
народа — дашнаки
(Арм. контр-рев. партия
„Дашнакцутюн“)

На армянском языке

ЦЕНТРАЛЬНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО НАРОДОВ СССР.
Москва, центр, Никольская, 10.